

De lederneringen en de techniek van het lederbewerken, te Gent (ca. 1500 - ca. 1800)

Jan DE ROO

Gedurende de nieuwe tijd zat de Gentse ledersektor, zoals de meeste andere produktiesectoren, verrat in een ambachtelijke struktuur. Deze ambachtelijke struktuur, de 'nering' zoals de tijdgenoten haar noemden, was voor West-Europa een hoofdzakelijk middeleeuwse struktuur. Dit was een dynamisch gegeven, zowel in de middeleeuwen als in de nieuwe tijd. In wat volgt is het onze bedoeling de mensen, die in deze beroepsverenigingen werkzaam waren, beter te helpen situeren in hun context. Een context die niet alleen door de brede maatschappelijke stromingen maar vooral ook door het specifiek stedelijke karakter waarin hun bedrijvigheid zich afspeelde, bepaald werd ¹. Dit artikel begeeft zich dus op een beperkt terrein, deel van het zeer noodzakelijke onderzoeksveld van de studie over de evolutie die de middenlagen van de Westeuropese bevolking doormaakten.

De neringen waren immers de beroepsorganisaties van handwerkers, die men doorgaans tot de middenlaag van de stadsbevolking mag rekenen ². Ze gingen een klasse kleinburgers vormen die, in de nieuwe tijd, even ver van de kapitalistische 'bourgeoisie' als van het bezitloze proletariaat en de armen verwijderd was ³.

Dit artikel over de technische aspekten van één bepaalde groep neringen wil elementen aanreiken voor de verdere studie van betekenis en evolutie van deze middenlaag van de stadsbevolking.

---

¹ VAN DER HALLEN (E.), Het Gentse Meerseniensambacht (1305-1540) in: *Handelingen van de maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXXI, 1977, pp. 77-105. Bij het begin van zijn uiteenzetting schrijft de auteur terecht dat het onderzoek naar de kleine neringen naast de weverie en de poorterie, als lid van de stadsbevolking, kan bijdragen tot de kennis van het Gentse ambachtswezen en de socio-economische strukturen in het algemeen.

² FRIEDRICHS (C.R.), Capitalism, Mobility and Class Formation in the Early Modern German City in: *Past & Present*, 69, 1975, pp. 43-47. In het proces van klasseformatie dat hij hier beschrijft, wijst de auteur heel duidelijk deze problematiek van sociale scheiding en fraktionering van de middenklasse, gedurende de nieuwe tijd, aan.

³ FRIEDRICHS (C.R.), *o.c.*, p. 24.

Zowel het eigene als het algemene van de verschillende aspecten moeten gekoppeld worden binnen dit ene onderzoeksveld. De geraadpleegde bronnen in het stadsarchief en de literatuur zowel als het bezoek aan enkele musea, deden ons concluderen dat zulk onderzoek moet gevoerd worden vanuit die twee perspectieven.

We willen het belang van het technische aspect in dit onderzoeksveld benadrukken. Want dit leidt ongetwijfeld tot een accurater inschatten van het 'waarom' van de evolutie, die deze middenlagen doormaakten, en van het 'waarom' van bepaalde beslissingen, die zij daarin al of niet namen. De technische aspecten van het lederbewerken gedurende de late middeleeuwen en de nieuwe tijd helpen ons bijgevolg een aantal politieke, economische en sociale wendingen en beslissingen beter te begrijpen.

Welke neringen willen we dan binnen het beperkte kader van dit artikel nader onderzoeken? Het betreft hier uitsluitend die neringen die zich rechtstreeks met lederbewerking bezighielden, die dus zelf leder bewerkten. Ze konden daartoe het monopolie bezitten van één of andere stap in het bereidingsproces van huiden tot leder. Of, zoals een tweede groep, het monopolie bezitten om het leder te bewerken tot afgewerkte producten. De neringen die hieraan beantwoorden en die hier bijgevolg aan bod komen, zijn: de huidevetters, de zwartledertouwers, de witledertouwers, de riemmakers, de nieuwe schoenmakers, de oude schoenmakers en de zadel- en garelmakers.

1. De basistechnieken van het lederbewerken

Op basis van de verschillende producten die bij de lederbereiding te pas komen, kunnen we drie basistechnieken onderscheiden. Ze wijzen elk op hun beurt in de richting van een bepaalde groep eindproducten.

De eerste en voor ons belangrijkste techniek, is het looien. De Engelse vakliteratuur die ons het meeste informatie biedt, omdat het onderzoek van de ledersektor in de nieuwe tijd er het verst gevorderd is, noemt dit proces 'tanning'⁴. Hoewel vaak te pas en te onpas gebruikt, wijst het op een

---

⁴ WATERER (J.W.), *Spanish Leather, A History of its Use from 800 to 1800 for Mural Hangings, Screens, Upholstry, Altar Frontals, Ecclesiastical Vestments, Footwear, Gloves, Pouches and Caskets*, London, 1971, 80 platen en 130 p. Uit de lektuur van dit werk blijkt al gauw dat deze auteur de autoriteit mag genoemd worden van het onderzoek naar de geschiedenis van de lederbewerking en tal van bijhorende maatschappelijke aspecten. Daarom vinden we het erg jammer dat we de lektuur van zijn zeer interessant werk, moesten beperken tot deze ene studie. Andere publicaties van zijn hand, zoals: *Leather in Life, Art and Industry*' (London, 1946), konden we maar niet opsporen. Het was niettemin zo dat reeds deze studie over Spaans leder ons

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

plantaardig proces. Vanuit het Engels (en het Frans) kunnen we de taalkundige relatie snel duiden. Het woord 'tanning' is immers verwant met 'tannin' wat op zijn beurt terug te vinden is in 'tannic acid'. Dit laatste nu is de naam voor het zuur dat in de meeste planten, in meer of mindere mate, aanwezig is. De kracht van dit zuur is in staat de aard van de vezelstructuur van huiden of vellen permanent te wijzigen. De huid wordt zo waterdicht en is tegen relatief hoge temperaturen bestand, wat meteen het bewijs is dat ze geloid is; haar structuur is hechter geworden. Een goede definitie vinden we bij Van Werveke: "Leder noemt men in de looierij bereide huiden van dieren, die van het haar bevrijd en in een toestand gebracht zijn, waarin zij door vochtigheid niet verrotten en door droogte niet hard en onbuigzaam worden." ⁵ Een rauwe of ongeloidde huid is wel degelijk brandbaar en niet waterdicht. Na het looien worden de huiden overvloedig gespoeld. En verder bewerkt al naargelang van hun uiteindelijke doel. We diepen dit proces verder uit wanneer we het over de huidevetters en hun lederbewerkingstechniek hebben.

Het tweede procédé was vooral in de middeleeuwen in trek. Het staat nu nog bekend als 'chamoise'-techniek en is een olie-oxidatiemethode. Hiervoor werd olie van zeedieren gebruikt. Zulke oliën waren goed bestand tegen hitte en druk. Het leder eruit heette men in het Engels 'wash-leather' of 'shammy' of nog 'buf', daar men ook wel buffelhuid gebruikte in dit proces. De techniek werd vooral gebruikt voor schape- en geitehuiden. Daarbij was het geiteleder met zijn dichtere en vastere structuur erg geschikt voor sierleder. Het was juist de chamoiseteknik die ervoor zorgde dat schape- zowel als geitehuiden voor fijne kleding en sierstukken geschikt waren ⁶. We gaan op deze techniek, die in onze middeleeuwen voor wandbekleding en sierleder en later nog in allerlei kledingsstukken gebruikt werd, niet nader in. We konden immers nergens in het door ons gebruikte materiaal een verwijzing naar dit soort leder aantreffen. Dit ondanks de lof die de encyclopedie van Diderot zwaait over de kwaliteiten van deze techniek bij het aanmaken van handschoenen of kleding: "A pair of chamois breeches was the height of comfort." ⁷

---

veel informatie verschaft over o.a. de drie belangrijkste basistechnieken van lederbewerking. We vermelden hier vooral de pp. 22-27.

⁵ SAG (stadsarchief Gent), Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98.

⁶ A Diderôt pictorial encyclopédia of Trades and Industry, Manufacturing and the Technical Arts in Plates selected from: DIDEROT (D.), *L'Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisoné des Sciences, des Arts et des Métiers*, New-York, 2 dl-en, 1959, tekst bij plaat 396. Deze uitgave, met reproductie van de talrijke afbeeldingen, werd in wat volgt gebruikt. Verwijzingen ernaar gebeuren naar *A Diderôt...* De originele encyclopedie vindt men onder DIDEROT (D.), D'ALEMBERT (J.), *Encyclopédie ou dictionnaire raisoné des sciences, des arts et des métiers*, 35 dln., 1751-1780.

⁷ A Diderôt ... , ut supra, *ibidem*.

De derde werkwijze om leder te bereiden, looide op basis van minerale zouten. Het Engelse 'tawing' was als naam van dit procédé al sinds de Saksische tijden in middeleeuws Europa gekend. De historische weg van deze bewerkingstechniek voert ons naar het Cordobaleder waarvan we de naam in 'corduaniers' herkennen. Typisch was dat een zout- en aluinoplossing gebruikt werd, die tijdens het looien telkens zo los op de huid werd ingewreven dat ze er makkelijk met water kon afgespoeld worden. Eens de huid voldoende gelooid was, werd ze ook hier gewassen en gedroogd. Net als bij het eerste proces werden de huiden verder bewerkt. Het is hier echter opvallend hoe stijf en bleek de huiden erbij lagen na zulke bewerking. Bij het plantaardig looiproces was het zo dat de huiden zelfs nat konden doorverkocht worden⁸. Bij deze werkwijze noemde men het leder 'leeg' leder. Om het te versoepelen werd het verder behandeld en ging men het 'voeden'. Allerlei substanties werden aan de brosse structuur toegevoegd om haar te verrijken al naargelang van het uiteindelijke doel. Zo werd de huid vooral met vet, meel en eierschalen, in bepaalde verhoudingen, die tot het beroepsgeheim horen, ingewreven. Wel is het zeker dat voor het leder van handschoenen in de nieuwe tijd eiwit aan deze substantie werd toegevoegd. Deze derde en oudste bewerkingstechniek was niet alleen verwant met de naam van de corduaniers maar ook met die van de ledertouwers. De taalkundige verwantschap van het Engelse 'tawing' met het Nederlandse 'touwen' is immers te opvallend. We gaan daarom even in op de voorgeschiedenis van deze oudste bekende manier van lederbewerking. In zijn originele procédés was deze techniek al lang voor onze tijdrekening gekend. De rauwe huiden werden 'gebroken', dus geschraapt langs de vleeskant met een daarvoor speciaal mes. Zo kwam de huid meer 'open' te staan voor de lijmmengsels waarin de huiden werden ondergedompeld. Dit diende om ze te ontharen. Ze bleven er een veertiental dagen in weken. Na het ontharen of ploten, en het wassen, werden ze ondergedompeld in een mengsel van drie delen zout bij twaalf delen aluin. Na het wassen werden ze dan gedroogd. Daarna schuurde men de huiden in alle richtingen over een paal met een stomp uiteinde om ze soepel te krijgen. Bij de oudste gekende voorbeelden van deze werkwijze hoort de muurschildering in de tombe van Beni-Hasan uit het oude Egypte⁹. Waarschijnlijk is dat, reeds toen, het leder verdere behandeling vereiste om het soepel te krijgen. De verwantschap van het touwen met de naam van de corduaniers, hoewel beide een andere nering kenden in de nieuwe tijd, nl. de ledertouwers enerzijds en de corduaniers

⁸ SAG, (reeks) 192 / (deel) 4 - 1, doc. (document, zijnde als één geheel beschouwd onderdeel van reeks 192 deel 4 - 1) 19.

Bij dit vorstelijk decreet op basis van vastgestelde misbruiken, stelde men in punt zes: "... hun gevet en nog nat zijnde zullen mogen ter markt brengen om ...".

⁹ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 23.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

anderzijds, verdient hier even onze aandacht. Het zijn de Romeinen die ons op het goede spoor zetten. Zij kenden reeds met aluin bewerkte huiden. Dit leder uit aluinbewerking noemden ze 'aluta', taalkundig verwant met 'alumen', wat aluin betekent. De lederbereiders heetten trouwens 'alutarii'. Het was pas in middeleeuws Engeland dat we het proces als 'tawing' en de bereiders als 'whitetawyers' aantreffen. Witledertouwers dus, wat ons niet hoeft te verwonderen, want reeds Caesar in *'De Bello Gallico'* spreekt over zeemlederen lappen bij de Veneters¹⁰. De smaak voor mooi gekleurd schoeisel op basis van zulk 'wit' leder vinden we overigens in de hele oudheid terug. Belangrijker nu voor de geschiedenis van het Cordobaleder was het jaar 711, toen de moslims het Iberische schiereiland binnentrokken. In het jaar 800 zijn er al verwijzingen naar het Cordobaleder met duidelijke referentie naar met aluin bewerkt leder. Een 13e-eeuws geschrift legt ten anderen klaar het verband tussen 'aluta' en 'Cordoba'¹¹. Het leder dat de Romeinen 'aluta' noemden, raakte dus met de moslims buiten Spanje als Cordobaleder bekend. Maar meer nog dan dat was de naam van Cordoba voor het leder illuster omdat de stad als zetel van de Kaliefen de unieke vermenging van "... indigenous and imported skills ...", kende¹². De passus over de Venetarij bewees echter dat de Europeanen al negen eeuwen voor de Moren, deze aluintechniek beheersten. Wellicht is ze van het Verre Oosten afkomstig. Toch, vanuit de schaarse archeologische sporen, vermoedt men reeds in prehistorisch Europa een methode van lederbewerken met aluin. Nabij Hamburg groef men neolithische vondsten, die in die richting wijzen op. Meer nog, de Moren teerden op mijnen van aluin rond Cordoba die door de Romeinen eerst al geëxploiteerd waren. Het is een moslim zelf die ons daar rond 1100 van op de hoogte brengt¹³.

---

¹⁰ VAN KATWIJK-KNAPP (F.H.), *Caesar. De Gallische Oorlog*, Antwerpen, 1981, pp. 70-71. De vertaling van de passus over het leder luidt: "Als zeilen gebruikten zij huiden en dunne lappen van zeemleer, ...". De vaststellingen van Caesar bij de Veneters doen ons vermoeden dat deze aloude manier van lederbewerken toen reeds alom verspreid was op het Europese schiereiland. We moeten hier voor de goede verstandhouding tevens bij opmerken dat witledertouwers al gauw met zeemleederbereiders vereenzelvigd werden en nog worden. Wanneer niet voldoende met de plaatselijke context wordt rekening gehouden geschiedt deze vereenzelviging vaak geheel tenonrechte.

¹¹ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 20. In een voetnoot vermeldt de auteur het 13e eeuwse *'Dictionarius'* van 'John de Garlande' waaruit dan volgend citaat: "*Alutarii dicuntur (cordewaners) qui operantur in alluta quod est gallice corduan / alio modo cordubanum dicitur a Corduba civitate Hispanie ubi fiebat primo.*". Waterer citeert uit: WRIGHT (T.), *A Volume of Vocabularies ... from the 10th century to the 15th*, 1857, p. 125.

¹² WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 21.

¹³ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 21. Waterer meldt slechts ene Ibn Joljol als bron, zonder verdere uitleg. We willen hier benadrukken dat bijna geheel deze

Alvorens de verschillende neringen afzonderlijk te behandelen m.b.t. hun verwerkingsmethoden van leder eerst nog even een algemeen woord over het "... commerschap ... in natte en vuijlstinckende huiden ..." ¹⁴.

2. De lichte en de zware branche

Bij voorgenoemde drie basistechnieken delen we de lederbewerkers van de nieuwe tijd nog eens in twee branches op. Op de keper beschouwd, gaat het hier om de processen van het looien en van het touwen ¹⁵. Vooral in de 16e en de 17e eeuw kan men de twee groepen in de lederindustrie duidelijk afbakenen ¹⁶.

De zwaardere branche stelde de looiers voor. Zij looiden vooral huiden van runderen, paarden en soms kalveren met schors, in West-Europa meestal eikeschors. De zware branche vereiste enige voorbereiding, waarbij in de nieuwe tijd de huiden werden voorbereid met olie en talk om ze voldoende waterdicht en soepel te krijgen. Het was ook bij deze voorbereiding dat de huiden onthaard werden en ontdaan van hun vette, vaste laag aan de binnenkant. De ontharing bracht met zich dat de huiden eerst in een kalkoplossing ondergedompeld werden. De tijdsduur hiervan nauwkeurig bepalen zonder de huid te beschadigen, was een teken van vakmanschap. De kalk scheidde eveneens de vezels, zodat de looioplossing, het plantaardig zuur, makkelijk in de dikke huid kon doordringen. Het afschrappen van de haren met een mes was in de nieuwe tijd nauwelijks veranderd in vergelijking met de bovengeschetste oudste geschiedenis van de lederbewerking. De voorbereiding van de huiden ging dan verder met het

---

uitwijding over de vroegste geschiedenis van het Cordobaleder uit de zeer verhelderende pp. 20-27 van boven genoemd werk van Waterer afkomstig zijn.

¹⁴ POULUSSEN (P.), *Van burenlust tot milieuhinder, het stedelijke leefmilieu, 1500-1800*, Kapellen, 1987, p. 90. Op dit werk komen we zeker later nog terug; hier alleen de uitspraak van een Antwerps brandewijnstoker die zich afvroeg waarom twee huidevetters tegen de stank van zijn stokerij reageerden terwijl hun bedrijven zelf "... vuijlstinckende ..." geuren verspreidde.

¹⁵ We leiden dit af uit het feit dat de verschillende auteurs nooit schrijven over het 'chamoise'leder. Zoals hierboven vermeld kwam deze eerder voor siertechniek gebruikte werkwijze, zeker in het Gent van de nieuwe tijd, minder voor.

¹⁶ Vooral de twee volgende auteurs zijn hierover zeer duidelijk: WOODWARD (D.M.), *The Chester Leather Industry (1558-1625)* in: *Transactions-Historical Society of Lancashire and Cheshire*, 119, 1967, pp. 65-111.

CLARKSON (L.A.), *The organization of the English leather industry in the late 16th and 17th centuries* in: *Economic History Review*, 2nd, XIII, 1960, pp. 245-256. We meenden hun bevindingen te kunnen doortrekken naar de Gentse ledersektor. De prenten uit de encyclopédie van Diderot en de bronnen uit het SAG, zoals we die verder zullen gebruiken wanneer we de neringen afzonderlijk op hun werkwijze benaderen, bevestigden dit immers.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

bewerken met vogel- en hondenuitwerpselen, waardoor ze zachter werden en beter op punt waren om te looien. Ook hier was het bepalen van de tijdsduur een kenmerk van meesterschap. Pas na dit voorafgaandelijk proces kon het eigenlijke looien beginnen. De geprepareerde huiden behandelde men dan verder met eikeschors¹⁷. Ook na dit looien werden de huiden verder verzorgd. Het looien had de natuurlijke olie uit de huiden gehaald en ze werden opnieuw met een olieachtig mengsel, van talk en walvisolie, ingewreven¹⁸. Het leder kon dan gescheurd worden op de gewenste dikte of versneden in de gewenste vorm. Daarvoor konden o.a. beitsen of het schuren over een geribde plank, dienstig zijn. We hoeven niet te benadrukken dat hier weerom heel wat vakmanschap bij kwam kijken om het leder niet te beschadigen.

In de lichtere branche verwerkte men lichtere huiden. Vooral vellen van schapen, geiten of kalveren pasten goed in deze branche. Ze is het best te vereenzelvigen met de derde basismethode van lederbereiding. De rauwe huiden werden dus bewerkt met een oplossing van minerale zouten, wellicht bestaande uit: olie, aluin, zout, meel, eierdooiers, gemalen eierschalen en water. De juiste formule daarvan bij de Gentse lederbewerker die volgens deze methode werkten, behoorde tot het beroepsgeheim¹⁹. De lichte branche of het touwen was alleszins een eenvoudiger proces dan het looien of de zwaardere branche. Het voorbereidingsproces was echter niet noodzakelijk verschillend. Een andere bewerking vooraf kon erin bestaan de huiden eerst in de rook van hout te hangen om het haar los te doen komen. Het voordeel van deze ontharingsmethode was dat men de huid veel minder makkelijk kon beschadigen. Daarna werd ze geolied in troggen met walvisolie, uitgeklopt en weerom in de houtrook gehangen. Dit telkens toevoegen van olie betekende dat de huid op weg om leder te worden geen harde of te brosse structuur mocht krijgen, wat de kwaliteit sterk zou aantasten. Deze operatie herhaalde de bewerker verschillende malen, waarna hij de huiden voor meerdere dagen in de open lucht hing. Bij de Gentse lederneringen verliep dit proces echter anders²⁰. De Gentse ledertouwers kochten meestal de voorbereikte huiden van de leerlooiers of huidevetters op de markt²¹. Dus

¹⁷ Zie, 3. De huidevetters, leerlooiers in de zware branche, waar we verdere uitleg geven over het gebruik van eikeschors en looiputten.

¹⁸ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, p. 247. De verwijzing naar walvisolie die de auteur hier maakt, lijkt ons om de kwaliteiten van zulke olie best mogelijk.

¹⁹ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 24. Beroepsgeheim dus, al weet Waterer wel mee te delen dat bij de lederbereiding uit deze branche voor handschoenmakers er zeker eiwit aan de oplossing werd toegevoegd. Verder was de juiste formule van dit brouwsel ook in de door ons geraadpleegde bronnen niet terug te vinden.

²⁰ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, p. 247. De auteur beschrijft dit proces voor de Engelse lederneringen, we kunnen deze beschrijving niet met de werkwijze van de Gentse lederneringen vereenzelvigen.

²¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 19.

mogen we er van uitgaan dat te Gent de zware en de lichte branche hetzelfde voorbereidingsproces van de huiden kenden²². Het touwen van leder was niettemin een sneller procédé dan het looien en nam slechts enkele weken in beslag. Het leder diende dan wel voor 'lichtere' doeleinden bv. niet voor schoenzolen. Getouwd leder werd vaak gebruikt voor: handschoenen, riemen, beuzen en leder dat in kleding werd verwerkt.

De basiskennmerken van de lederbewerking zoals we die tot hiertoe hebben vastgesteld, behandelen we verder uitgebreider per nering.

3. De huidevetters, leerlooiers in de zware branche

De Gentse huidevetters werkten in de nieuwe tijd volgens de eerste basistechniek. Ze looiden dus leder op basis van plantenzuur. Hiervoor gebruikten ze eikeschors.

De huiden als bijproduct van de vleesconsumptie van de stad, waren makkelijk verkrijgbaar, hoewel hiervoor bepaalde regels golden. Zo mocht er niet rechtstreeks met de vleeshouwers samengewerkt worden om bv. nog levende dieren reeds toe te kennen²³. Aangezien de huidevetters niet bij de vleeshouwers mochten kopen en ze ook thuis van een vleeshouwer geen huiden mochten opkopen, bleven alleen de beide vleeshuizen over²⁴. In beide vleeshuizen mochten dan nog alleen na de middag huiden opgekocht worden²⁵. De huidevetter die huiden wilde opkopen, moest dit doen voor de stal waar de slachter of vleeshouwer zijn vlees verkocht²⁶. De import van gezouten of gedroogde huiden voor verdere verwerking was verboden, tenzij om te stapelen wanneer er een tekort in de voorraad dreigde²⁷.

---

²² SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98. De auteur spoorde hier enige basisinformatie op over de lederbewerking. Daarin stelt hij zeer duidelijk dat een ledertouwer een afwerker van het vooraf bewerkte leder door de huidevetters is.

²³ SAG, 192 / 1, doc. 4, punt 12, 13, 14 en 16. Het bestuur van de neringen was ten eerste beducht voor mogelijke voorafgaande en ongecontroleerde prijsafspraken.

²⁴ DESEYN (G.), *Gids voor oud Gent*, Antwerpen, 1986, pp. 17-19. Deze niet te onderschatten stadsgids geeft een goede uitleg over de Gentse vleeshuizen. Gent kende reeds in de late middeleeuwen een Groot Vleeshuis aan de toenmalige Vismarkt (nu Groentemarkt) en een Klein Vleeshuis nabij de Brabantpoort.

²⁵ SAG, 192 / 1, doc. 4, punt 16. Op het niet naleven van deze regel stond een boete van vijf ponden parisis. Het is echter niet de bedoeling in het kader van dit artikel, verder op het complexe systeem van boetes in te gaan.

²⁶ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *Description de Méreaux et autres objets anciens des gildes et corps de métiers, églises, etc.*, Gent, Van Doorselaere, 1877, p. 241.

²⁷ SAG, 192 / 1, doc. 4, punt 31.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

Eens de onbewerkte of rauwe huiden in voorraad, moest tevens in de nodige grondstoffen voor het looien voorzien worden. Bij de huidevetters was dit eikeschors. Deze werd meestal over water de stad ingevoerd²⁸. Toch werd ook over land schors ingevoerd²⁹. De molen om het eikeschors te vermalen, stond aan de Vijfwintgatenpoort³⁰. Het verloop van het water aan die poort was dan ook een belangrijke zorg voor de huidevetters ten einde het malen van schors vlot te laten verlopen³¹. Op de molen was een molenaar

---

²⁸ SAG, 192 / 7, rekening van 1567, dl. uitgaven. De nering betaalde 18 schellingen in de griffie van de schepenen van de Keure voor een certificaat. Dit om verschillende huidevetters toe te laten hun schors in te brengen zonder tol te moeten betalen, wanneer een schipper die leverde. Trouwens enkele jaren eerder in de uitgaven van de rekening van 1564 in dezelfde reeks vinden we reeds de betaling terug aan een stuurman (10 schellingen). Hiervan is het niet met zekerheid te stellen dat het om aanvoer van schors ging. Toch was dit het enige produkt dat deze nering in bulk moest invoeren om onder haar leden te verdelen. Een aanvoer over water lijkt ons eveneens, benevens dit bronnenmateriaal, de meest logische wijze om in deze 16e-eeuwse context grote hoeveelheden bulk aan te voeren. De algemene en zeer boeiende bedenkingen hierover vinden we terug bij: BRAUDEL (F.), *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, I, 1966, pp. 336-337. Met als centrum Venetië, zet hij een aantal routes en hun snelheden naast elkaar. Voor grote hoeveelheden goederen was de trage waterweg in de 16e- en zelfs nog de 17e eeuw de enige efficiënte mogelijkheid.

²⁹ SAG, 108-bis / 71, doc. 3, punt 5 & 7. "... inbringhers die te schepe ofte waeghen inghebracht ...", staat in dit voorgebod te lezen. Maar verderop acht de wetgever het noodzakelijk het leder of de schors over land in de stad gebracht apart te vermelden en de boete bij pogingen de rechten te ontlopen extra hoog te maken. We moeten er tevens rekening mee houden dat bij dit voorgebod uit 1723 de faktor van het verval van de nering reeds meer een rol speelde en er daarom minder schors nodig was. We verwijzen hierbij eveneens naar voetmoot 36. Bovendien is het zo dat in de XVIIIe eeuw t.o.v. de XVIe eeuw, waarvan sprake in voetmoot 28, de mobiliteit over land al wel verbeterd was.

³⁰ SAG, 192 / 2, doc. 29, 30, 31, 32. Uit doc. 29: "... der scurmsuelene ten vyf wintgaten ...". De kaart van: BRAUN (G.) & HOGENBERG (F.), Plan de Gand d'après civitates orbis terrarum 1576, Atlas Goetghebuer, lithografische weergave: Bergmans (P.), Fris (N.), Van der Haeghen (V.), *Documents relatifs à la ville de Gand*; toonde hoe de toenmalige loop van de Schelde daarlangs stroomde. Over deze molen: M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, [Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XV], Gent, 1990, pp. 184-185.

³¹ SAG, 192 / 2, doc. 29, 30, 31. Doc. 29 (1440), behandelde een klacht van de huidevetters tegen Gillis van Roome die: "... de riviere ingheslegghen ende gherant had boven der scurmsuelene ten vyf wintgaten zo dat twater gheene loop hebben mochte alst van auden tyden te loopene plach ...". Nadat de schepenen zichzelf van de situatie vergewist hadden, beslisten ze dat de situatie terug in zijn oude toestand hersteld diende te worden. Doc. 30 (sept. 1478), gaf het probleem van het normale verloop van het water als volgt te kennen: "... daer daude Schelde cours ende loop plach te nemene ... ende anderssins zo vervuult worden es als dat scip cleen noch groot varen en mach ... in zulcker wijs dat haerlieder muelene niet goedelinx haren loop ...

aangesteld die ook op de molen verbleef³². De Vijfwintgatenpoort was een versterkte poort en sluis die deel uitmaakte van de derde stadswalling (ca. 1290) gelegen aan het Klein Scheldeken. Dat deel dus van de stadswal dat de Nederschelde met de Oude Schelde verbond. Het verloor als versterking reeds aan betekenis voor het midden van de 14e eeuw door de bouw van de St.- Lievens- en de Keizerpoort³³. Als verankeringsplaats voor het molenrad van de schorsmolen bleef de poort blijkbaar wel haar functie behouden. Bij deze poort stond overigens niet alleen een schorsmolen, maar ook één of meerdere volmolens³⁴. Bij de invoer van hun schors dienden de huidevetters een invoerrecht te betalen³⁵. Er werd ook schors ingevoerd die reeds vooraf gemalen was. Hiervan hebben we echter pas bewijs uit de 18e eeuw wat er zou kunnen op wijzen dat de schorsmolen van de nering toen niet meer zo frequent werkte³⁶.

---

vanden water hebben mach". Dit probleem ontstaan door werken van de St.-Pietersabdij stroomopwaarts de Schelde t.o.v. de schorsmolen, raakte niet opgelost ten gunste van de huidevetters en de abdij mocht haar delvingswerken verder zetten. Doc. 31 (1496), verzochten de huidevetters aan de schepenen van de Keure of ze het molenrad "... te moghene hanckerne ..." aan de muur van de stadspoort. Dit werd toegestaan maar ze mochten nooit enig recht op deze stadsmuur laten gelden.

³² SAG, 192 / 2, doc. 32. Deze molenaar die voor het malen van de schors instond, speelde een bijzondere rol binnen de nering van de huidevetters. Voor een preciesere omschrijving van deze bijkomende functie binnen de huidevetterij verwijzen we naar: DE ROO (J.), *De uitholling van een middeleeuwse economische structuur: de lederneringen te Gent in de nieuwe tijd*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de Universiteit Gent, academiejaar 1990-1991, pp. 96-98.

³³ Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur: Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, *Bouwen door de eeuwen heen, inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur, Stad Gent - Noord-Oost Gent*, dl 4 nb., Gent, Snoeck-Ducaju & Zn, 1979, p. 466.

³⁴ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 359.

³⁵ SAG, Van Werveke (A.), ut supra, ibid.. Van Werveke vermeldt hier reeds een XIVe eeuwse doc. (8 april 1393-'94) waar de schepenen van de keure beslist dat: "... de goede lieden vanden hudevetters ..." voortaan voor elke "... mudde scurssen ..." die ze wilden laten malen ze "... drie groten ende eenen inghelsche der nieuwe munten van Vlaandere ...". SAG, 108-bis / 71, doc. 1. Dit voorgebod van 1627 (febr.) maakt melding "... van zeker Impositie up huyden, schorssen ...". SAG, 108-bis / 71, doc. 5. Op 22 okt. 1723 vaardigden de schepenen van de Keure uit dat de bestaande inningen zouden verhoogd worden.

³⁶ SAG, 108-bis / 71, doc. 5. In het perspectief van de teloorgang van de stedelijke economische organisatie op basis van neringen, mogen we uit dit voorgebod (22 okt. 1723) op de invoer van reeds vooraf gemalen schors opmaken dat de schorsmolen minder werkzaam was. Deze stelling is in die optiek logischer dan dat de huidevetters zoveel schors nodig hadden en de leerlooierij dus op volle toeren draaide, zo dat ze nog vooraf gemalen schors bij moesten invoeren.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

De schors werd dus verwerkt aan de Vijfwintgaten ³⁷. Dan werd de schors die klaar was om mee te looien, afgemeten in een schorston door speciaal aangestelde schorsmeesters ³⁸. Midden zestiende eeuw stelden de schepenen van de keure hiervoor negen schorsmeesters aan. Voor elke vierentwintig afgemeten tonnen ontvingen ze acht schellingen. De oude schorsmeesters kregen telkens twee derden en de jonge één derde als bezoldiging. De Gentse huidevetters konden dan de nodige schors gaan afhalen aan de molen. Mogelijk trad de nering dirigistisch op door de schors volgens bepaalde normen onder haar leden te verdelen. Deze stelling is evenwel moeilijk hard te maken ³⁹. Toch was één van de hoofdtaken van de schorsmeesters het afwegen van de schors. Daarvoor hadden ze een weegschaal tot hun beschikking ⁴⁰. Deze diende vooral om de schors in gelijke delen over de zakken te verspreiden. Het is ook mogelijk dat ze verder over water de stad werden ingevoerd, daar de leerlooierijen met een deel van hun werkplaats langs de waterkant uitmondde. De mogelijke waterweg kunnen we makkelijk op de kaart volgen. De eikeschors werd alleszins in zakken vervoerd na het malen, want het waren die zakken die de basis vormden voor het recht dat de stad inde op de schors ⁴¹.

Eens de huiden en de schors in het atelier waren, had de huidevetter de belangrijkste produkten bij elkaar. Daarbij vereiste het productieproces in het atelier, als onmisbaar hulpmiddel bij de verschillende spoelbeurten die het leder moest ondergaan, uiteraard stromend water. Het water was er in verschillende stadia van het looien nodig. In een eerste stap reeds om "... washing off the grime, blood, and loose bits of flesh adhering to hides", want "... the slaughter house had simply stripped the skins rudely from the carcass." ⁴². In het voorbereidend werk aan het eigenlijke looien, werd de huid reeds geweekt met koud water om ze flexibeler te krijgen. Ook

³⁷ GYSSELING (M.), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 86. De vijfwintgaten hebben betrekking op de poort die vijf gaten had waardoor de wind speelde.

³⁸ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 2, punt 3. Op advies van de baljuw stelden de schepenen van de Keure, op 1 sept. 1545, 9 vrije meesters hiervoor aan. Dit systeem van ongelijke bezoldiging zodat de wat oudere schorswegers beter in staat zouden geweest zijn naar hun 'oude dag' toe te leven, was typisch voor de neringen.

³⁹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 30, punt 4. In 1781 voegden de autoriteiten bij vorstelijk decreet de neringen van de huidevetters en de zwartledertouwers samen. De nieuwe ordonnantie stelt voor dat de meesters de juiste hoeveelheid schors die de schorswegers onder hun naam noteerden, mededelen; alsook wat ze daarbuiten nog aan schors opkochten.

⁴⁰ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98. Van Werveke vermeldt bij z'n notities over de Vijfwintgaten- en de Steenpoort een "... waeghe ...". Wellicht betreft het informatie uit een Staat van Goed daar er een sterfdatum (14-03-1494) bij vermeld staat.

⁴¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 6.

⁴² A Diderot ... , o.c., tekst bij plaat 390.

wanneer bij de voorbereidende stappen de huid moest worden ingesmeerd, met bv. een kalkoplossing om te helpen ontharen, moest telkens gespoeld worden om tot de volgende stap te kunnen overgaan⁴³. Water was ook nodig om de huiden in de putten, waarin ze met eikeschors gelooid werden, te overgieten. Zulk water heet 'loogwater'⁴⁴. Water was, wanneer we even naderbij bekijken wat er bij het looien eigenlijk gebeurt, broodnodig, daar het telkens de overtollige huidresten wegspoelde. Tenslotte bestaat een huid van behaarde zoogdieren als runderen, schapen, mensen e.d., uit drie lagen: de opperhuid, de lederhuid en de onderhuid. Vermits de opperhuid en de onderhuid bij het looien verloren gaan en alleen de middenste lederhuid gelooid wordt, moeten de restanten van die twee rondliggende huidlagen weggespoeld raken. Op de tekening kunnen we vaststellen dat de lederhuid door haar netwerk van haarschachtjes, zweetklier afvoerbuisjes, vetklieren, spiertjes en papillen al in rauwe toestand de taaie structuur vertoont die haar geschikt maakt voor het verwerken ervan tot leder⁴⁵.

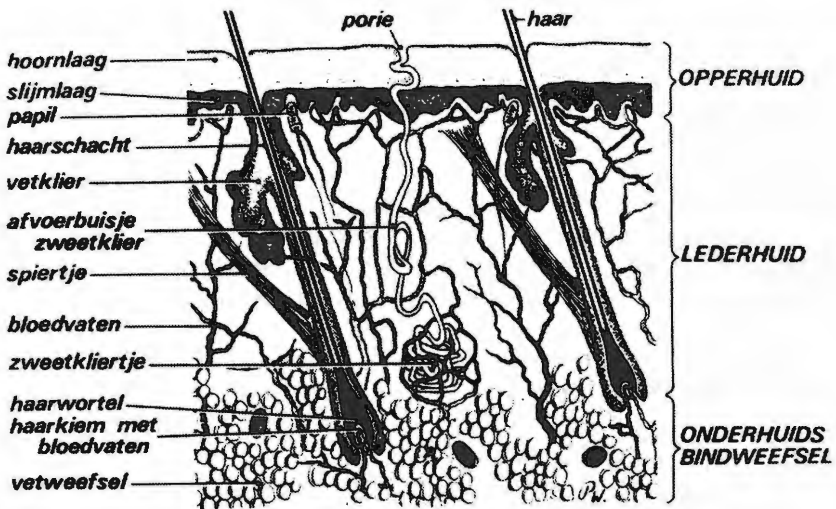

Fig. 37. Doorsnede van de huid

afb.1 'schema huidstructuur'

⁴³ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98.

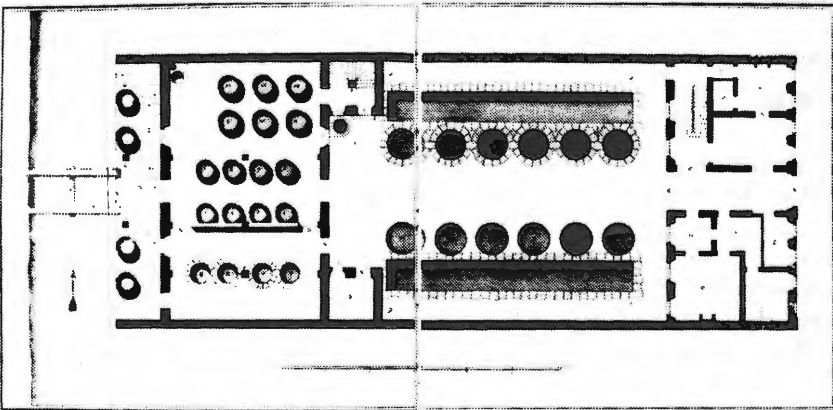
⁴⁴ POULUSSEN (P.), o.c., p. 90.

⁴⁵ BEKAERT (G.), BRAT (K.) e.a., *Biologie, Plant- en Dierkunde, 'met open oog door de natuur'*, dl 4 A, Kapellen, 1977, p. 58.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

De andere grondstoffen voor de bereiding, zoals de kalk voor het ontharen, leverden wellicht geen aanvoerprobleem op. We mogen daarom aannemen dat ze steeds in voldoende voorraad waren. Eens de huiden en de bereidingsmiddelen ter beschikking van de huidevetter stonden, welke stappen ondernam hij dan om de huiden geloooid te krijgen?

Na het voorbereidend versoepelen en ontharen van de huid, werden ze opeengestapeld in kuipen of in stenen bakken of in grote putten in de grond. Het procédé met de kuipen staat een afgesloten looiing toe. Het is een recentere methode die in de nieuwe tijd nog niet werd toegepast ⁴⁶. Daarom gaan we er slechts even op in. Het betreft een trommel of looivat dat vnl. de bedoeling heeft het proces te versnellen. Binnenin is het looivat van uitstekende staven voorzien. Ze staan toe de huid in voorbereiding al veel te versoepelen en de looistoffen sneller op de huid te doen inwerken terwijl het vat langzaam om zijn as draait. Van de stenen bakken ten tweede, kunnen we stellen dat ze eerder in warmere en drogere gebieden werden gebruikt. De grote vierhoekige gevaartes konden dan in open lucht worden opgesteld ⁴⁷. De huidevetters in onze streken gebruikten putten in de grond die zowel binnen als buiten konden gelegen zijn. We hebben geen rechtstreekse indicaties over hoe het er in Gent aan toe ging. Maar een aantal aanwijzingen zetten ons toch op de goede weg. De encyclopédie van Diderot geeft ons een ideaalbeeld ⁴⁸.

afb.2 'grondplan huidevetterij'

⁴⁶ ADCOCK (K.J.), *Leather from the raw material to the finished product*, London, ca. 1945, pp. 66-69.

⁴⁷ HELFRITZ (H.), *Marokko, Berberburchten en koningssteden van de Islam*, Schoten, 1977, tekst bij plaat 26. Heden vinden we deze bakken, die het stadsbeeld een typisch uitzicht bezorgen, nog terug te Fès in Marokko. Ook daar wonen de leerlooiers, omwille van de stankhinder, samen in één bepaalde wijk.

⁴⁸ A Diderôt ... , o.c., plaat 389.

Dadelijk valt op dat de looiputten alle overdekt zijn opgesteld. Gezien de klimatologische omstandigheden van deze contreien, gebeurde dit wellicht vaker.

Al is het aannemelijker dat er zowel enkele putten overdekt als enkele in open lucht gegraven waren. Daarbij moet het bovenaanzicht in die zin begrepen worden dat de leerlooierij in die tijd de bezigheid van een vrij klein bedrijf was. Want, de meeste basisgoederen op industriële basis gemaakt, zoals textiel, metalen, lederen of houten artikelen, kenden in de nieuwe tijd een productieproces dat bijna geheel door de werklui bij hen thuis kon beheerst worden. De technische mogelijkheden en bepaaldheden van toen noopten hen daartoe ⁴⁹. De looiingsputten van de huidevetters uit deze streken waren dus meestal buiten, wellicht achter een hoofdgebouw, uitgegraven ⁵⁰. Dit is ook de situatie die de afdruk van een schilderij, eveneens uit de 18e eeuw, ons laat zien ⁵¹. Het was nu in deze putten dat de voorbereekte huiden met de eikeschors samenkwamen. Dit gebeurde op een geëigende manier, waarvan we, vreemd genoeg, in de bronnen niets terug konden vinden. De werkwijze verliep als volgt: van de onthaarde, soepel gemaakte en gezwollen huiden werd de kalkoplossing afgespoeld. De voorberekking was ten einde en de huiden werden op een laag eikeschors in de looiingsput gelegd. Afwisselend legde men een huid en een laag eikeschors op elkaar tot het gat gevuld was. Daarna overgoot men de massa met loogwater ⁵². Het was tijdens dit deel van het proces dat er stinkende walmen uit de putten opstegen, waarmee meteen verklaard is waarom men er alles aan deed om de putten in open lucht te kunnen uitgraven. Dat ook deze stap in de lederbewerking omzichtig moest gebeuren, bewijst een klacht van de nering tegen één van haar leden Pieter Braem ⁵³. Laatstgenoemde wilde een aantal onvoldoende gelooiden huiden, die daarom een keurmerk van tweede keuze toegemeten kregen, buiten de stad, bij zijn zuster, rustig verder laten uitlooiën om aldus toch nog een keurmerk van beste categorie te kunnen verkrijgen. Wat ons hier bezig houdt, is hoe de man de huiden vervoerde. Welnu, ze werden opnieuw met schors omgeven en met water overgoten en zo, terwijl ze looiden, op de wagen gestapeld. Vertrekken deden de neringdoender en zijn helper pas, wanneer de constructie zorgvuldig op de wagen gestapeld was: "over (de) hoop ront toe gheslegghen ter zyden" ⁵⁴. Die zorgvuldigheid vinden we eveneens terug in de zuiverheid

⁴⁹ CLAY (C.G.A.), *Economic expansion and social change: England 1500-1700, dl. I People, land and towns*, Cambridge, 1984, p. 192.

⁵⁰ A Diderot ..., *o.c.*, plaat 393.

⁵¹ CANTER CREMERS- VAN DER DOES (E.), *Van schoenen en schoenmakers*, Amsterdam en Gorinchem, 1960, plaat 65.

⁵² POULUSSEN (P.), *o.c.*, p. 90.

⁵³ SAG, 192 / 2, doc. 44. Het betreft een klacht van 3 okt. 1527.

⁵⁴ SAG, 192 / 2, doc. 44, p. 2, reg. 10.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

van het loogwater. Het moest vrij zijn van ijzer en bacteriën om het aanvreten te voorkomen. De huiden bleven trouwens niet de hele tijd op dezelfde plaats liggen. Na een eerste beurt of sas van een tweetal maanden werden ze uit de kuip genomen en gekeerd voor een tweede sas dat drie tot vier maanden duurde, waarna nog een laatste sas volgde van vier tot zes maanden ⁵⁵. Even samengevat, betekent dit een looiproces van negen maanden tot één jaar. Daarom ook was de keuring van het leder zo belangrijk. Deze diende inderdaad te gebeuren wanneer het leder nog nat was. Dit was immers het ogenblik waarop best kon gezien worden of het leder 'volvet' was of niet. Indien niet, moest het nog enige maanden in de schors liggen, een norm waarop de verschillende 'waardeerders' nauwgezet toekeken ⁵⁶. De extra looibeurt om leder dat gekeurd was uit te looien heette 'beteren'. De stempel van een mindere kwaliteit kon leder niet alleen krijgen omdat het niet volvet was, maar ook omdat het overkalkt was bij de voorbereiding. De termijn om te 'beteren' was bepaald op minstens zes weken ⁵⁷. Daarna verwittigde de huidevetter de gezworenen en kon er opnieuw gekeurd worden.

De gelooiden huiden konden nu naar de markt gebracht en verkocht worden. We vermeldden reeds hoe de natte huiden door de zwartledertouwers opgekocht werden om verder afgewerkt te worden.

4. De zwartledertouwers, naar een half afgewerkt produkt

Nadat de zwartledertouwers de voorbereide en gelooiden huiden op de Vrijdagmarkt na keuring van de 'waardeerders' hadden gekocht, gingen ze die nabewerken ⁵⁸. Dit leder hoefde niet noodzakelijk van de Gentse huidevetters op de Vrijdagmarkt gekocht te worden ⁵⁹. De taak van de

---

⁵⁵ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98.

⁵⁶ SAG, 168 / 4 - 5, doc. 10. In deze voordracht van regeling van het keuren of waarden van het leder, van 1524, vermelden we hier een norm van de corduaniers rond het voldoende gelooid zijn van het leder. Maar, we zouden daarvan ook tal van voorbeelden van de huidevetters zelf hebben kunnen geven.

⁵⁷ SAG, 192 / 1, doc. 6, punt 4.

⁵⁸ SAG, 192 / 2, doc. 3. Volgens dit geding van 08/08/1479 voor de schepenen van de keure, moesten de nog natte gelooiden huiden eerst gekeurd worden alvorens een zwartledertouwer ze mocht opkopen om ze na te bewerken. SAG, 192 / 2, doc. 5. Bij deze uitspraak van de schepenen van de keure en vierschaar van 12/12/1500, mogen de zwartledertouwers geen rauw of ongeloid leder meer opkopen.

⁵⁹ SAG, 192 / 2, doc. 5. Deze uitspraak maakte ook melding van gevet (gelooid) leder buiten de stad. Zulk leder mocht door de zwartledertouwers dan opgekocht worden voor verdere verwerking als het van 'vrije, gesloten en gepriviligeerde' steden, afkomstig was. Maar zelfs dan, moest het eerst nog gekeurd worden om na te gaan of het conform de Gentse normen was.

J. DE ROO

zwartledertouwer bestond er alleen in te zorgen voor een produkt dat in allerlei materialen kon verwerkt worden.

Hoewel het verleden van het ledertouwen in een andere richting wijst, was het in de nieuwe tijd duidelijk een methode van het verder bewerken van leder ⁶⁰. Neringen kenden doorheen hun eeuwenoude bestaan vele modificaties en soms kreeg de naam daarmee een heel andere betekenis. De naam van het touwen geeft ons in zijn voorgeschiedenis nog wel een inzicht in de grondbeginselen van het touwen of het gebruik van bepaalde grondstoffen. Hoe deze producenten in de nieuwe tijd werkten, was het gevolg van een lange evolutie waarbij het vaak zoeken was om uit te maken welke vlag welke lading nog dekte.

Leder dat enkel geloid was, heette 'rood' leder vanwege de kleur. Met zulk leder kon alleen verder gewerkt worden als het met kalk ingewreven werd om het te versoepelen en er een veelheid van bewerkingen, zoals het hameren, op werd uitgevoerd. Eens zo behandeld, omschreef men het leder als 'zwart' ⁶¹. Vandaar dus 'zwart'-ledertouwers die hun 'rood' leder op de Vrijdagmarkt kochten van de huidevetters ⁶². Het decreet dat die verkoop regelde, doet ons meteen aannemen dat de zwartledertouwers afwerkers van huiden waren.

Het touwen van het leder was een sneller proces dan het langdurige looien. De huiden touwen, kwam hierop neer dat ze met een pasta van aluin, zout, meel, eierdooiers en water ingesmeerd werden. Wanneer de pasta droogde en aankoekte, werd gespoeld en een nieuwe laag aangebracht ⁶³. Deze pasta maakte de huid soepeler. Ze kon dan gehamerd worden om de vezelachtige structuur te verdichten. Het versoepelen en het hameren kan eenvoudig uitgelegd worden wanneer we de dwarsdoorsnede van een huid, zoals we die eerder gaven, nog eens nauwgezet bekijken ⁶⁴. Op de keper beschouwd, wat de zwartledertouwers deden, was niets anders dan de onzuiverheden van de vette huid wegwerken, zodat de vezelachtige structuur van de lederhuid nog meer kwam bloot te liggen. Daarvoor was inderdaad een bijtend produkt nodig dat in de juiste verhouding met andere stoffen gemengd moest worden om aantasting tegen te gaan en soepelheid te bewerkstelligen, nl. aluin. Aluin is, scheikundig gezien, een dubbelzout van aluminium- en kaliumsulfaat. Vooral de textielsector was er afnemer van en gebruikte het als beitsmiddel bij het verven van stoffen. Maar ook bij de

---

⁶⁰ We wezen eerder op de verwantschap tussen de voorgeschiedenis van de corduaniers en die van de ledertouwers.

⁶¹ SWANSON (H.), *Medieval Artisans, an Urban Class in Late Medieval England*, Oxford, 1989, p. 53.

⁶² SAG, 192 / 4 - 1, doc. 19. We verwezen reeds vaker naar dit vorstelijk decreet en gaven reeds enige uitleg hieromtrent (ut supra, p. 6).

⁶³ CLARKSON (L.A.), *The organization ...*, o.c., p. 247.

⁶⁴ Ut supra, p. 12.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

lederbewerker was het een noodzakelijk produkt; deze sektor was dan ook de tweede afnemer. Zonder aluin was er van zwartledertouwen eenvoudig geen sprake. Vooral de Italiaanse aluin, die van de beste kwaliteit was, was een onontbeerlijk importprodukt⁶⁵. Aluin vertoonde daarom de kenmerken van een produkt waarnaar een dwingende vraag was, waarvoor geen vervangmiddelen voorradig waren en dat slechts enkele geografisch nauwkeurig afgebakende vindplaatsen kende⁶⁶. Aangezien de Zuidnederlandse textielproductie zo belangrijk was en de ledersector slechts in tweede orde afnemer was, hing haar situatie voor bevoorrading af van die van de textielsector⁶⁷. De andere produkten in de pasta waren van aard de huid te versoepelen. Al naargelang het eindprodukt waarnaartoe werd gewerkt, vereiste dit verschillende graden van soepelheid. Uitzonderlijk kende men ook regio's waar de zwartledertouwers zelf de huiden looiden en ze bijgevolg een belangrijker nering moeten geweest zijn dan te Gent. Zo werkten de zwartledertouwers van York rechtstreeks voor de plaatselijke corduaniers en riemmakers, als het ware als een tweede soort leerlooiers⁶⁸. Door herhaaldelijk de aluinpasta op de gelooide huid te laten inbijten en de gedroogde pasta met de resterende onzuiverheden telkens te laten wegspoelen, verfijnde de huid. Na elke spoelbeurt werd de huid: "gevrocht". Daarmee werd het stevig uitwringen van de huid bedoeld, zodat ze weer 'open' stond voor een nieuwe inwrijfbeurt met aluinpasta. Het meel, de eierdooiers en de eierschalen of zelfs de olie die men soms aan de pasta toevoegde, zorgde intussen voor de soepelheid⁶⁹.

Bij het onderscheid dat verschillende auteurs daarbij maken in een lichtere en een zwaardere branche treedt dan het probleem op de zwartledertouwers in deze wat artificiële scheiding onder te brengen⁷⁰. De

---

⁶⁵ SOLY (H.), De aluinhandel in de Nederlanden in de 16e eeuw in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LII, dl. 4, 1974, p. 857. Er was ook Spaans aluin en in de loop van de 16e eeuw kende de Antwerpse stapelmarkt zelfs een zeker evenwicht tussen de twee soorten. De ontdekking van aluingroeven op dat ogenblik in Centraal-Europa, veranderde daar weinig aan. Nog tot medio 17e eeuw bleef vooral de Italië de belangrijkste leverancier voor aluin van de noordwesteuropese regio.

⁶⁶ Ut supra, p. 802.

⁶⁷ De aluindistributie en de controle daarop speelde een belangrijk rol in de productie- en arbeidsomstandigheden van de werklui tijdens het Ancien Régime. Het verband tussen politiek en economie liet de machthebbers toe met deze distributie een politiek te voeren.

⁶⁸ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 58.

⁶⁹ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 54. Soms ontstond daardoor zelfs een tekort aan eieren. Waarop te Bristol een ordonnantie op het gebruik van eierschalen werd ingevoerd. Te Gent konden we zulks evenwel niet constateren.

⁷⁰ WOODWARD (D.M.), *The Chester Leather Industry (1558-1625) ...*, *o.c.*, p. 68. Woodward deelt hier zeer duidelijk de hele sektor in een zware branche looiers in die vnl. runderhuiden behandelen en in een lichtere branche eerder schapen-,

ordonnanties van de huidevetters brachten ons ertoe in te zien dat de Gentse zwartledertouwers op de Vrijdagmarkt wellicht enkel voorgelooide kalverhuiden van de huidevetters opkochten om verder af te werken ⁷¹. De runderhuiden, die vooral als leder voor zolen van allerlei schoeisel gelooid werden, konden onmiddellijk verder afgewerkt worden bij de corduaniers zelf. De ordonnanties van de huidevetters over marktverkoop wijzen duidelijk in die richting ⁷². Huiden van geiten en schapen kwamen te Gent veel minder voor en werden in dat geval als kalfsvellen behandeld ⁷³. Het beperkte aanbod van deze vellen leidt echter wel tot de vaststelling dat de opdeling 'zware' t.o.v. 'lichte' branche zich te Gent hoofdzakelijk beperkte tot de huidevetters die alle huiden tot een gelooid stadium brachten en de zwartledertouwers die de 'lichtere' kalfsvellen verder afwerkten voor doelgroepen die behoefte hadden aan 'lichtere' huiden die fijner voorbereid waren. De witledertouwers waren al veel moeilijker in de lichte branche onder te brengen ⁷⁴. De lichte branche betekende ook een minder tijdrovend procédé. De verschillende beurten waarbij de huiden met de aluinpasta werden bewerkt, namen niet meer dan twee tot drie weken in beslag ⁷⁵. Het vakmanschap van de zwartledertouwer bestond hierin er nauwlettend op toe te zien dat de huid niet teveel maar ook niet te weinig aan de bijtende aluinpasta bloot stond.

---

geiten- en kalverhuiden behandelen. Deze opdeling vinden we terug in de Gentse ordonnanties van huidevetters daar zij de kalverhuiden apart benaderen (zie: S.A.G., 192 / 4 - 1, doc. 1, punt 13).

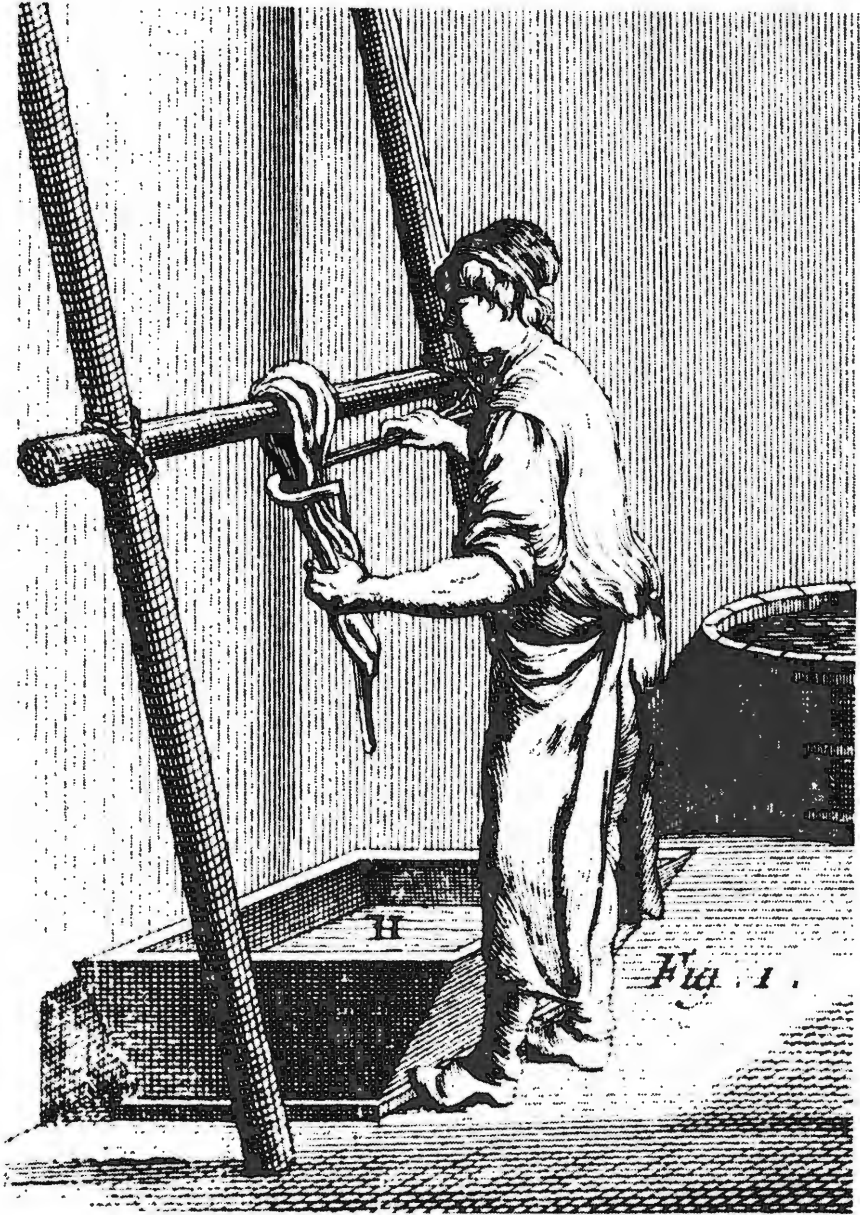
⁷¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 1, punt 13. Van reeksnummer 192 / 4 bevonden zich delen bij de huidevetters die evengoed bij zwartledertouwers onderverdeeld hadden kunnen zijn. Beide neringen hadden immers met regelingen aangaande op de markt gebrachte huiden vandoen. Dit punt 13 is een duidelijk voorbeeld vanwege de specificatie over kalfsvellen.

⁷² SAG, 192 / 4 - 1, doc. 19. "zullen moghen ter markt brenghen om ghewarrandeert te worden / Zo dat het by de leertauwers gevrocht en getaneert wordt", bij deze opgekochte goederen stelt de ordonnantie verder mag er dan "geen enkel solleer" zijn. SAG, 192 / 4 - 1, doc. 1, punt 27. Ook hier worden bij de regeling i.v.m. het keuren van het leder voor het aanvangen van de marktverkoop, de kalfsvellen apart vermeld.

⁷³ In geen enkele door ons geraadpleegde ordonnantie kwam een regeling voor aangaande de huiden van schapen en geiten. Dit is niet zo verwonderlijk als we bedenken dat in de Gentse invloedssfeer de schapen- of geitenteelt weinig voorkwam. Het aanbod van dergelijke huiden was dan ook beperkt. Misschien was dat tevens de reden waarom van de 'chamoise'-techniek of zelfs maar van verwijzingen in die richting, nergens een spoor te bekennen viel.

⁷⁴ Infra, p. 133 e.v.

⁷⁵ CLARKSON (L.A.), o.c., p. 247.

afb. 3 'het vrochten van het leder'
uit: A. Diderot. ..., o.c., plaat 399

afb. 4 'het leder schuren over een geribte plank'
uit: A. Diderot ..., o.c., plaat 394.

afb. 5 'het hameren van het leder'
uit: A. Diderot ..., o.c., plaat 394.

In het eerste geval zou de huid verloren gaan, omdat de vezelstructuur te erg zou zijn aangetast door de aluin; de te brosse structuur zou immers geen sterkte of duurzaamheid meer vertonen. In het tweede geval kon nog gepoogd worden de huid opnieuw in te smeren. Trouwens, de huid moest nog voldoende sterk zijn om over een geribte plank geschuurd te kunnen worden ten einde de gewenste dikte te verkrijgen⁷⁶. Na het schuren verkreeg het leder niet alleen zijn soepelheid, maar ook zijn typische glans. Toch was daarmee de bewerking nog niet ten einde: de huiden werden ook gehamerd. Dit gebeurde met een vierkoppige houten hamer met lange steel⁷⁷. De precieze functie van het hameren kan volgens ons alleen maar geweest zijn de vezelstructuur van de huid te verdichten.

We willen er tevens geen twijfel over laten bestaan dat de afwerking van de gelooide runderhuiden bij de huidevetters, benevens het inwrijven van de huiden met een aluinpasta, grotendeels dezelfde stappen volgde. Ook de huidevetters hadden een afwerkingsprocédé voor hun 'zwaardere' huiden. Waarbij we ook niet uit het oog mogen verliezen dat voor de afwerking van een huid naar een half afgewerkt produkt niet veel verschillende mogelijkheden open waren. Na het voor de huid uitputtende en verzurende looien, werden de runderhuiden verrijkt met olie. Die runderhuiden, waar het bij de huidevetters meestal om ging, werden dan geschraapt, geschuurd en gehamerd⁷⁸. Toch leefde er een hiërarchie, een machtspositie zelfs, tussen huidevetters en zwartledertouwers, vooral meegebracht door hun plaats in de produktieketen⁷⁹.

Tot slot van het hele produktieproces werden de huiden versneden. Zo konden de huiden droog zowel als nat versneden worden⁸⁰. Dit hing echter veeleer af van de bestemming van de huiden. Als uitvoerprodukt werden ze droog versneden terwijl ze voor verwerking in de plaatselijke regio, nat versneden werden⁸¹. Dit had wellicht met de mogelijkheden van bewaring

⁷⁶ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, pp. 246-247. De corduanier die het leder in schoeisel verwerkte, kon zo bepaalde vereisten aan de dikte van het leder stellen.

⁷⁷ A Diderot ... , *o.c.*, tekst bij plaat 394.

⁷⁸ De reeds enkele malen vermelde encyclopédie van Diderot gaf ons een mooi, wellicht te mooi of te verzorgd, overzicht van de beperkte mogelijkheden waarover deze vaklui beschikten.

⁷⁹ SAG, 192 / 2, doc. 79. Bij een uitspraak van de onderbaljuw van 30/05/1602 over een geschil tussen de gezworenen van de huidevetters en Guillaume Grype, een zwartledertouwer, lezen we dat de huidevetters hem bestempelen als: "niet eens doende tambacht van huüvetter". Dergelijke toestanden van rangorde tussen de verschillende neringen in 'sterkere' en 'zwakkere' neringen was zeer reël.

⁸⁰ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 16, punt 7. Vellen van runderen en van kalveren werden hier weer gescheiden weergegeven. Maar zowel de formaten als de wijze van het snijden, leken niet anders opgevat.

⁸¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 12. Deze tekst vermeldt dat in de 'Spaans-Indische' landen leder droog gesneden werd en zo in de Zuidelijke Nederlanden ingevoerd,

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

van de huiden te maken. Het in Gent geproduceerde leder werd volgens vaste standaarden versneden en verpakt voor vervoer. Dit kon slechts gebeuren nadat het leder van een 'losbiljet' voorzien was ⁸².

Nadat kwaliteit en kwantiteit in dat 'losbiljet' of certificaat meegegeven waren, kon het leder getransporteerd worden en verwerkt tot een eindprodukt.

5. De witledertouwers, een complex geheel van technieken

Reeds bij onze uiteenzetting over de zwartledertouwers moesten we ondervinden hoe ingewikkeld het kan zijn te ontdekken welke beroepsuitoefening in de nieuwe tijd door de naam van een nering nog gedekt werd. Bij de witledertouwers was dat eveneens het geval. De naam, hoe gelijkend ook, betekende gelijklopende zowel als andere taken van het lederbewerkingsproces.

Om ons een inzicht te verschaffen, bekeken we nauwkeurig het standbeeld van Jacob van Artevelde op de Gentse Vrijdagmarkt. De sokkel van dat standbeeld toont immers de schilden van de meeste Gentse neringen ⁸³. Het wapen van de witledertouwers was daarbij zeer informatief. Op een veld van 'keel', de heraldieke term voor rood, met in het midden een lopend hert, zien we daaronder een vellenplotersbank. Bovenaan rechts prijkt een handschoen en links een beurs. Al deze tekeningen zijn in zilver, waarmee de heraldicus wit bedoelde, aangegeven ⁸⁴. De drie elementen op het wapen vormen meteen de drie activiteiten van de witledertouwer. Diegenen die de vrijheid van deze nering bezaten, hadden de vrijheid van aanmaak en verkoop van drie soorten produkten ⁸⁵. Bij de proef van de nering werd wel een keuze gelaten, die de richting aangaf waarin de gezelschap meesterschap ging uitoefenen. Hij kon kiezen tussen de proef van de ploters of die van de handschoenmakers ⁸⁶. Daaruit viel meteen op te maken dat de

---

terwijl vanuit Ierland het leder blijkbaar nat versneden en naar onze gewesten uitgevoerd werd.

⁸² SAG, 192 / 4 - 1, doc. 16, punt 6. Wellicht mochten vrije zowel als onvrije arbeiders het leder op standaardformaat versnijden daar het aan beide uitdrukkelijk verboden werd dit te doen zonder losbiljet.

⁸³ Het wapen van de riemmakers viel nergens te bespeuren.

⁸⁴ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 256. De afbeelding uit het boek laat een tekening van het wapen zien en bracht ons samen met de foto en de proef van de witledertouwers tot een inzicht in hun werkzaamheden.

⁸⁵ SAG, 169 / 3, doc. 2.

⁸⁶ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen). De vijfde vraag van de enquête behelsde de proef die moest ondernomen worden om de vrijheid van de nering te kunnen genieten. De witledertouwers antwoordden hierop dat de volleerde kon kiezen uit

handschoenmakers ook beurzen mochten maken; het was te Gent trouwens vanouds zo dat de witledertouwers, beurzenmakers en handschoenmakers tot dezelfde nering behoorden ⁸⁷. Toch stond in de hoofding van het antwoord van de witledertouwers op de enquête van Jozef II te lezen: witledertouwers "geseyt velleplotters" ⁸⁸.

Wanneer we nu een vergelijking maken met andere landen en steden, wordt al gauw duidelijk dat de studie van de neringen geen eenvoudige zaak is. De nieuwe tijd kan beschouwd worden als één van de laatste schakels in een lange evolutie van het zich verenigen van mensen rond een gelijkaardige beroepsactiviteit. Die noodzaak zich te verenigen, in de eerste plaats om zich te vrijwaren, was niet van middeleeuwse oorsprong, laat staan dat het een Westeuropees gegeven zou zijn. Maar zelfs binnen de noordwesteuropese regio moeten nog zeer nauwkeurig de verschillende evoluties van de neringen die men wil vergelijken met elkaar afgewogen worden. De Engelse 'whittawer' bij wijze van voorbeeld, oefende niet helemaal dezelfde activiteiten uit als de Vlaamse witledertouwer. Waarbij dan nog de vraag moet gesteld of de Brugse, de Mechelse, ... witledertouwers wel helemaal dezelfde activiteiten uitoefenden, zelfs gedurende de nieuwe tijd, die we toch als een periode van 'uitholling' van het beginsel 'nering' beschouwen.

Wat we alleszins kunnen stellen, is dat ze tot de 'lichte' branche behoorden. Niet alleen te Gent maar tevens te 's-Hertogenbosch verwerkten de witledertouwers die als handschoenmakers optraden immers schapen- en geiteleder ⁸⁹. Trouwens, in het wapen van de Gentse witledertouwers prijkte

---

twee proeven. Eén ervan, die van de velleploters, bestond uit het ploten van "zes veurhairige schotse villen"; als die niet voorradig waren mochten inlandse vellen geploot worden. De proef van de handschoenmakers bestond uit het maken van een "waegenaers haes sack ende een stockburse".

⁸⁷ SAG, 169 / 3, doc. 1. Het betreft hier een reglement van 1356 van de witledertouwers en beurzenmakers, als één nering. De evolutie verliep zo dat de handschoenmakers met de Carolijnse Concessie dan weer bij en met de Calvinistische republiek zevenendertig jaar later dan weer uit het vijftiende gilde van zwart- en witledertouwers gezet werden. Met het decreet op de hervormingen van de neringen van 23/01/1783 van keizer Jozef II werden ze trouwens weerom samengevoegd; hetgeen ook blijkt uit de antwoorden van de neringen op de enquête van 1784. SAG, 161 / 6, rekening van de handschoenmakers van 1678-'79, dl: uitgaven. De nering betaalde hier 1 pond en 8 schellingen voor een proces i.v.m het ploterschap. Dit maakt maar al te duidelijk dat in de 17e eeuw deze twee vakbekwaamheden onder één nering beheerd werden.

⁸⁸ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen).

⁸⁹ VAN DEN HEUVEL (N.H.L.), *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629, 's-Hertogenbosch*, p. 385. Ook voor 's-Hertogenbosch stelt de auteur, verwerkte deze nering schape- en geiteleder tot handschoenen, nestels, riemen, tassen, buidels of perkament. In Gent was het tijdens die periode dan weer zo dat alleszins

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

middenin het veld een hert. We konden dit alleen maar interpreteren als een toespeling op een tere materie die een eigen behandeling vroeg en die gekenmerkt was door een eerder uitzonderlijk karakter, verwijzend naar de eindprodukten van deze nering nl. beurzen en handschoenen. Produkten met andere woorden die tot het betere genre van de verbruiksgoederen behoorden.

Het witledertouwen zelf betekende eigenlijk het klaarmaken van de huiden. In Engeland kon vastgesteld worden dat werklui van verschillende neringen die 'zacht' of 'licht' leder bereidden ook witledertouwen ⁹⁰. In Londen was het trouwens zo dat zich uit het voorbereiden van de huiden voor het looien, nog een variante nering had ontwikkeld. De 'grijstouwers', zoals ze heetten, prepareerden de schapehuiden voor verdere bewerking tot leder door ze onder meer te ontharen. Net zoals bij andere beroepstakken en neringen in Londen kon vastgesteld worden, diversifieerde de arbeid er zich, wellicht onder impuls van de omvang van deze stad, erg vroeg. Toch waren grijstouwers, net zoals witledertouwers, nooit scherp van de andere bewerkers van het leder te onderscheiden ⁹¹. Te Gent was dit ontharen van de huiden van de 'lichte' branche in handen van de witledertouwers zelf, die hier dan de aktiviteit van het ploten waarnamen ⁹². De huiden ontharen nadat ze in een lijmmengsel geweekt hadden, was alweer een secuur karwei. Het bijna los geweekte haar moest voorzichtig maar tegelijk kordaat uit de huid verwijderd worden. Er mochten geen haren meer aan de huiden blijven zitten, want hun aanzicht op de gelooide huid deed de waarde ervan verminderen ⁹³. Dat ontharen met het ontharingsmes was de taak van de ploter of, te Gent, de witledertouwer. Het was een proces waarbij de werkman het haar in tegenrichting schuurde, van zich weg en in een naar

---

de riemmakers een apart monopolie hadden op het vervaardigen van riemen en nestels.

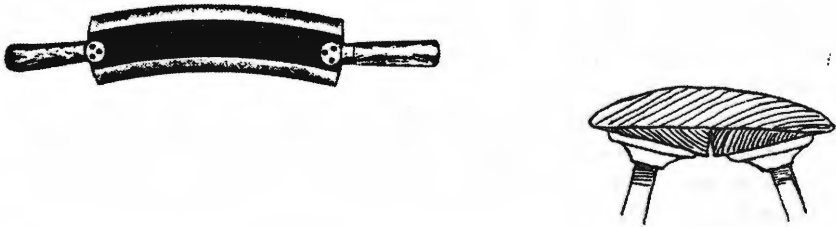
⁹⁰ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 59.

⁹¹ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 61.

⁹² Ploten krijgt hier de betekenis van schapevellen van de wol ontdoen door ze met natriumsulfaat aan de vleeszijde in te smeren. Uit de scheikunde betekent dit dan een sterk en bijtend zout. We menen, bij gebrek aan afdoende bewijs uit het archiefmateriaal, dat de huiden van de hele Gentse ledersektor volgens deze zelfde basistechniek gelooide werden. Waarbij het ons uiteraard logisch lijkt dat 'zwaardere' huiden als runderhuiden daarvoor met meer bijtende middelen werden bewerkt dan de 'lichtere' schape- en geitshuiden. CLARKSON (L.A.), *The English Economic Policy in the 16th and 17th Centuries: the Case of the Leather Industry in: Bulletin of the Institute of Historical Research*, XXXVIII, 1965, p. 150. Sommige soorten huiden als van: paard, stier en schaap, mochten in Engeland zelfs helemaal niet verwerkt worden. Wat hun werkwijze t.o.v. de witledertouwers uit onze regionen reeds totaal deed verschillen.

⁹³ ADCOCK (K.J.), *o.c.*, p. 80.

beneden gerichte beweging (zie afbeelding). Het mes had een convexe vorm net als de paal of plotersbank waarover de huid lag ⁹⁴.

afb.6 'doorsnede van een plotersbank en mes met convexe vorm'

We merkten reeds op hoe bij het proces van het vetten of het looien van huiden de Gentse zwartledertouwers een deel van die arbeid op zich namen. Namelijk, daar waar zij kalverhuiden tot een halfafgewerkt produkt afwerkten. Zo vormden ook de witledertouwers een onderdeel van de arbeidsdeling rond het lederlooien bij het ontharen; en na looing, in geval van beurzen en handschoenen, eveneens van het afwerken tot een eindprodukt van schape en geiteleder.

Het touwen van hun huiden tot leder deden zij, net zoals de zwartledertouwers, volgens de methode van het inwrijven. We zetten reeds bij het begin van dit hoofdstuk uiteen hoe het inwrijven van huiden met een oplossing van aluin en zout typisch was als bereidingsmethode van leder in de 'lichte' branche ⁹⁵. Hun werkwijze verschilde hierin met die van de zwartledertouwers dat zij een nog 'lichter' soort huid gebruikten, waardoor het niet meer nodig was, zoals bij kalverhuiden, eerst de huiden een tijd met schors te looien ⁹⁶. Ze konden de eerder tere schape- en geitehuiden volledig tot leder bewerken door ze opeenvolgende malen met een aluinpasta in te

⁹⁴ ADCOCK (K.J.), *o.c.*, p. 80.

⁹⁵ Ut supra, p. 2. De werkwijze van lederbereiding in de 'lichte' branche komt inderdaad overeen met de derde basistechniek of de techniek op basis van minerale zouten.

⁹⁶ We leiden dit o.a. af uit het volledig ontbreken in het archiefmateriaal van enige verwijzing naar regeling voor doorverkoop zoals die bestond voor de zwartledertouwers t.o.v. de huidevetters.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

wrijven⁹⁷. De nuances en tegelijk vaktypische eigenschappen lagen veeleer, zoals bij het uitwringen van de huiden na elke inwrijfbeurt en het hameren van de huiden op het einde van het proces, in de grotere omzichtigheid waarmee dit soort huiden moest aangepakt worden.

Het was wellicht omdat de handschoen- en beurzemakerij zo logisch bij de opeenvolging van bewerkingen van de witledertouwers paste, dat het leveren van deze eindprodukten ook door hun nering werd verzorgd⁹⁸. In het Engelse Chester heetten de werklui in de 'lichte' branche daarom niet alleen 'tawers' maar vaak ook 'glovers'⁹⁹.

Waarom ze nu 'wit'-ledertouwer genoemd werden, lag eenvoudig aan het uitzicht van hun leder. De inwerking van het zout en de eierschalen op de schape- en geitevellen gaf ze een bleek uitzicht¹⁰⁰. Wanneer deze al teerdere huiden in de zon gedroogd werden, werd hun bleek aanzien duidelijk zichtbaar. De 'lege' huiden moesten dan nog, erg voorzichtig bij dit soort huiden, verrijkt worden¹⁰¹.

De handschoenmakers als onderdeel van deze nering gebruikten dit bleke leder, omdat de structuur en het uiterlijk van zulke huiden uitermate geschikt waren voor dit doel. Het versnijden in patronen van handschoenvormen en van vormen voor beurzen en het eventueel versieren en verven van dit soort leder kon, mits voldoende vakkennis, makkelijk gebeuren¹⁰². Bovendien was het leder van vooral schapen eerder zacht en aangenaam dragen als handschoen.

6. Corduaniers, schoenlappers, riemmakers en zadelmakers, kleinschalige producenten van lederwaren

Het waren kleinschalige producenten die het leder afwerkten tot een dagelijks gebruiksvoorwerp. Tekenend was daarbij dat te Gent het handschoen- en beurzemaken als onderdeel bij andere lederbewerkings-

---

⁹⁷ CLARKSON (L.A.), *The English ...*, pp. 149-150. Het is tekenend hoe Clarkson de bewerkers van het 'lichte' leder, "leatherdressers" noemt. We legden eerder reeds de werking van deze pasta uit.

⁹⁸ CLARKSON (L.A.), *The Organisation ...*, p. 247. Het ledertouwen, door ons eerder beschreven als derde basistechniek, wordt hier beschreven als bij uitstek geschikt voor handschoenen.

⁹⁹ WOODWARD (D.M.), *o.c.*, p. 68.

¹⁰⁰ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 54.

¹⁰¹ Ut supra, p. 3. Waar we het hadden over de derde basistechniek, legden we het verrijken van huiden uit.

¹⁰² SWANN (J.), *Shoes. The Costume Accessories Series*, Londen, 1982, 96 p. Naar analogie van wat in dit overzichtswerk over de modetrends en vormen van schoenen door de eeuwen heen geschreven staat, was het niet moeilijk af te leiden dat ook handschoenen qua vormen en trends produkten van hun tijd waren.

processen in één nering vervat zat. De hierboven opgesomde neringen waren dan wel reeds oud van oorsprong en lang door de stad erkend, ze waren in feite niet meer dan verenigingen van kleine uitbaters van winkeltjes die tevens als atelier fungeerden en waar het leder ter plekke tot verbruiksgoed vervaardigd werd. Toch was dat arbeidsmilieu, die kleine werkplaats, de belangrijkste leefomgeving van deze werklui ¹⁰³. Het huis van de meester was één 'woonplaats-werkplaats-winkel'.

6.1. De corduaniers of nieuwe schoenmakers

De nering van de corduaniers kende in haar naam een oude voorgeschiedenis, waar in de nieuwe tijd nog het schoenmaken van overbleef ¹⁰⁴. Het wapen van de nering spreekt voor zich, het beeldt immers een bruin lederen laars af ¹⁰⁵. Dat de door hen vervaardigde produkten voor de midden- tot betere lagen van de bewoners bedoeld waren, bewijst wel deze laars. Het was een type dat gedurende de hele nieuwe tijd bij de middenklasse zowel als de cavalerie in 'wat meer of minder gemodificeerde vorm in trek was ¹⁰⁶. De Carolijnse Concessie vermeldt hen ook in artikel negenenzestig als de corduaniers of laarzen- en schoenmakers ¹⁰⁷. Het privilege had volgens diezelfde Carolijnse Concessie betrekking op het maken en verkopen van alle soorten 'schoenen, muylen en leersen'. Er mocht daarmee "t'hoogh ende winkel" gehouden worden ¹⁰⁸. Daarbij gebruikte de corduanier enkel nieuw leder, dat hij soms verfde. Over het gebruik van oud of nieuw leder heerste al wel eens verwarring; getuige een document van de oud-schoenmakers dat uitgebreid ingaat op de juiste terreinafbakening tussen beide neringen. Het was dan al eind zeventiende eeuw wanneer nog eens

---

¹⁰³ THijs (A.K.L.), De relatie woonplaats/werkplaats als spiegel van de produktieverhoudingen. Het voorbeeld van de Antwerpse textielindustrie (16e-18e eeuw) in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, jg. 64, 3-4, p. 193. Eigenlijk spreekt de titel voor zich en gaan de stellingen die Thijs poneert ook op voor de neringen met grotere werkruimtes zoals de huidevetters. De hele materiële cultuur van deze werklui was inderdaad bepalend voor de sociale verhoudingen van deze stedelijke middenlagen.

¹⁰⁴ Ut supra, pp. 2-4.

¹⁰⁵ Op het standbeeld van Jacob van Artevelde treffen we het wapen van de corduaniers als een veld van keel (heraldieke term voor rood) met daarop een bruin lederen laars met een gouden spoor en een zilveren kap. Boven de laars siert een gouden kroon.

¹⁰⁶ CANTER CREMERS-VAN DER DOES (E.), *o.c.*, plaat 5,35,36 & pp. 68, 69 en 73.

¹⁰⁷ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 245.

¹⁰⁸ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen). Van de tien vragen behelsde de derde het privilege van de nering.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

klaar in een gerechtelijk vonnis moest meegegeven worden dat de nieuwe schoenmakers geen oud leder mochten gebruiken ¹⁰⁹.

Een schoen, een muil en een laars zagen er alle anders uit en hadden een verschillend doel. De muil was in de nieuwe tijd uitgegroeid tot een schoeisel dat veel door mannen en vrouwen van de middengroep, waar het merendeel van de arbeid van de schoenmaker aan besteed was, gedragen werd. De muil was erg makkelijk om binnenskamers te dragen. Door het vlugge aan- en uitdoen geschikt om bij de huisdrempel de klomp of laars te vervangen. Kenmerkend was dat na 1530 het schoeisel rijker en dunner werd daar de rijkere klassen de gewoonte ontwikkelden schoeisel en kostuum uit dezelfde stof te laten vervaardigen. De muil ging zo vaak dienst doen als overschoen. Terwijl de muil dus eerder evolueerde naar een overschoen of een binnenschoen, werd de schoen in de nieuwe tijd meer en meer voorzien van een stevige lederen zool, zodat de typisch middeleeuwse houten zool, die vaak voorkwam onder een beenling - een soort 'schoenkous', een zeldzaamheid werd. Vooral de armeren droegen nog beenlingen. Laarzen groeiden dan weer net uit tot een soort beenling, maar dan volledig in leder en meestal met een omgeslagen en gespleten kap aan de knie, zoals afgebeeld op het wapen van de corduaniers ¹¹⁰.

Vooraleer we nader op het schoenmaken ingaan, willen we nog even aanstippen dat de schoenmakers ook zelf wel eens leder looiden, al was dat tot in de 19e eeuw verboden ¹¹¹. Ze gebruikten vooral leder van runderen; men heette ze dan ook wel "coyensutter" of koeienschoenmaker ¹¹². Hoewel voor het bovenleder, het leder aan de buitenkant dat niet tot de zool behoorde, er eveneens andere ledersoorten, vooral het soepelere schapeleder,

---

¹⁰⁹ SAG, 168-bis / 7, doc. 18, punt 7 van de uitspraak.

¹¹⁰ CANTER CREMERS -VAN DER DOES (E.), o.c., p. 50. Ondanks de zeer boeiende aspecten ervan is het niet of nauwelijks onze bedoeling dieper op mode en vormelijke trends in te gaan.

¹¹¹ HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *Political Shoemakers*, in: *Past & Present*, 89, 1980, p. 99: ze beschrijven o.a. de relatie tussen huidevetters en schoenmakers als één van lagere (huidevetters) t.o.v. hogere (schoenmakers) eruditie. Maar: "In their origins shoemakers and tanners were closely linked, since shoemakers often tanned their own leather, as they still did until midnineteenth century in the Pomerian shoemakers community of Loitz."

¹¹² SAG, 192 / 2, doc. 2. Dit geding van 17/11/1357 vermeldt de corduaniers of koeienschoenmakers bij de reeks aanklagers. BEERNAERT (K.), *De Kunstrijker: voor wie het schoentje past ...*, Brugge, Stadsdiensten, 1986, p. 4. De auteur stelt dat de "coyensutter" een middeleeuwse term was voor schoenmaker en dat pas in de nieuwe tijd daarvoor 'corduanier' in de plaats kwam. Opvallend daarbij is dat inderdaad het geding uit 1357 melding maakt van corduaniers of koeienschoenmakers; wat erop zou kunnen wijzen dat de veertiende eeuw een overgangperiode vormde van de ene term naar de andere.

benut werden ¹¹³. Aangezien dit een illegaal gebeuren was, zwegen de bronnen in alle talen over deze nevenactiviteit van de schoenmakers. Behalve enkele veertiende-eeuwse en een zestiende-eeuwse klacht waarin telkens de huidevetters de aanklagers waren wanneer een schoenmaker hierop betrapt werd ¹¹⁴. In 1525 vroegen de huidevetters dan ook het monopolie voor het aanmaken en verkopen van gelooiden huiden binnen de stad ¹¹⁵. Dat schoenmakers of corduaniers erin slaagden het technisch veeleisende werk van het maken van schoeisel nog bijwijlen te combineren met het looien van leder, pleit alleen voor hun grote vakbekwaamheid ¹¹⁶. Toch kon de vaardigheid niet aan arbeidsdeling onderhevig worden, daar het snijden en samenvoegen van het leder tot schoeisel een werk was dat paar per paar, voor de komst van de machinerie, door de schoenmakermeester en zijn leerjongen of zijn gezelschap best alleen kon afgewerkt worden ¹¹⁷. Daar hij niet alleen als techniek maar ook als kleinhandelaar het ruw materiaal opkocht en zijn afgewerkte produkten verkocht, moeten we hem zeker als een veelzijdig vakman beschouwen. Een redenering die in zekere mate

¹¹³ WOODWARD (D.M.), *The Chester ...*, pp. 69-70. In middeleeuwen en nieuwe tijd werd te Chester het vak van schoenmaken al wel gecombineerd met dat van het lederbereiden. De auteur kon dat er uit de inventarissen opmaken. Hij leidde af dat ze benevens runderhuiden ook veel schapehuiden gebruikten maar zelden huiden van vos, geit, marter, otter of zelfs kalf. Op de precieze reden of context gaat Woodward niet in.

¹¹⁴ SAG, 192 / 2, doc. 8. Reeds met de uitspraak van een geschil tussen huidevetters en corduaniers van 11/10/1376, merken we dat enkelen onder hen leder bij een klooster buiten de stad hadden gekocht om het zelf te looien en te verwerken. Zowel gevet als ongevet leder mocht niet opgekocht worden van kloosters buiten de stad. Dit omdat kloosters geen rechten of issues moesten betalen op het leder dat ze van hun eigendommen betrokken en zo onder de marktprijs konden verkopen. SAG, 192 / 2, doc. 9 en 10. Respectievelijk tien en twintig jaar later treffen we alweer gelijkaardige vonnissen aan. SAG, 192 / 2, doc. 36. In dit proces van 1519 kloegen de huidevetters o.a. aan dat een smid voor zijn blaasbalgen te vernieuwen twee paardehuiden op de markt had gekocht van een corduanier. Zulks kon niet gezien dit veronderstelde dat de corduanier ze dan ook gelooid zou hebben.

¹¹⁵ SAG, 192 / 2, doc. 43. De datum van 1525 is approximatief gezien het document zelf niet gedateerd is. In dit cartularium dateerde het vorige echter van 1522 en het daaropvolgende van 1527.

¹¹⁶ PONI (C.), Norms and disputes: the shoemakers' guild in the 18th-century Bologna in: *Past & Present*, 123, 1989, pp. 82-83. De auteurs breken hier terecht een lans voor de uitzonderlijke positie die schoenmakers vaak innamen in het stadsleven van het Ancien Régime.

¹¹⁷ HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, pp. 105-107. Hobsbawm en Scott beschrijven hoe de industrialisatie het radicalisme bij deze nering aanwakkerde o.a. omdat ze de langzame afgang van het schoenmaken als een essentieel artisanale arbeid bewerkstelligde. Daaruit leiden we af dat de vakbekwaamheid van de corduanier in de noordwesteuropese middeleeuwen en nieuwe tijd onvergelykbaar veel hoger of 'meesterlijker' moet zijn geweest dan van de meeste van zijn collega's uit de nieuwste en hedendaagse periode.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

tevens voor de andere hier besproken neringen van kleine producenten en verkopers opgaat. Aangezien de schoenmaker voor de uitoefening van zijn vak als degene met de grootste technische kennis moet beschouwd worden, is dit een reden te meer om aan te nemen dat hij ondanks het monopolie van de huidevetters wel best in staat was ook zelf leder te looien.

De hoofdbezigheid van de corduanier bleef niettemin het maken en verkopen van schoenen, mullen en laarzen of stivalen. Daarbij hoorden ook enige bijprodukten als overschoenen of galootsen ¹¹⁸. Het aanmaken van deze produkten vroeg in die tijd veel technische kennis. Het zou verkeerdelijk zijn te menen dat het versnijden en samenvoegen van stukken of 'lappen' leder tot schoeisel een simpele zaak zou geweest zijn. Het uitgebreide alaaam van de corduanier spreekt boekdelen ¹¹⁹. De arbeidstijd aan één paar schoenen besteed, verradt de grote techniciteit van de toenmalige schoenmakers. Een paar damesschoenen vroeg algauw zeven uur werk, terwijl herenschoenen tot veertien uur in beslag namen ¹²⁰.

Wanneer iemand een paar schoenen wenste, liet hij of zij zich eerst de maat nemen. Rechtstaande nam de schoenmaker de maat met zijn maatstok op de lengte van de voet. Om de schoen correct te laten omsluiten, tekende de corduanier dan de voetomtrek op een papier. De proporties van een voet waren bepalend voor het goed zitten van een schoen of laars ¹²¹. Aan de hand van de bekomen maten houwde hij dan een houten leest.

afb.7 'de maatstok'

¹¹⁸ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 5.

¹¹⁹ Een bezoek aan het volksmuseum van Brugge en van Gent overtuigden ons van de merkwaardige wijze waarop deze producenten in een vaak kleine ruimte schoeisel bij elkaar lapten. Een veelheid van mesjes, spijkertjes, soorten hamers en klemmen e.d. stonden hen voor dit afgemeten werk ter beschikking.

¹²⁰ BEERNAERT (K.), *o.c.*, pp. 8-10.

¹²¹ THE CRAFTS COUNCIL, *The Shoe Show*, Warwickshire, 1979, p. 20. Albrecht Dürer, waarvan aangenomen wordt dat hij toegang had tot de studies van Leonardo da Vinci, bestudeerde het hele menselijke lichaam. Zijn studies van 1528 leren ons heel wat over bv. de proporties van de voet. Zijn tekeningen tonen een haast architectonisch beeld van de voet. Het was dat principe dat de schoenmaker of corduanier van voor de industrialisatie poogde te bereiken om een zo passend mogelijke leest te construeren.

Doorheen de jaren was het vaak zo dat hij slechts een overeenkomstige leest uit zijn voorraad hoefde te halen. Indien toch voor een nieuwe leest moest gezorgd worden, houwde hij die uit ahorn, beuk of esdoorn ¹²². Voor een paar schoenen of laarzen werd alleen de eenballige leest gemaakt, d.i. dezelfde leest voor linker- zowel als rechterschoen. De tweeballige leest, die een poging was om de leest aan de linker- en de rechtervoet aan te passen, kwam er pas tijdens het laatste kwart van de achttiende eeuw en de praktische toepassingen van dat systeem pas een eeuw later ¹²³. Op de maten van die leest, sneed hij de binnenzool uit. Dit was een stuk stevig zoollleder of 'solleer'. Bij dit werk, waarbij de vakman met een scherp mes met veel kracht moest kunnen snijden, beschermde hij zich met een schort, waarvan het bovenste deel voorzien was van een dikke lederen lap om verwondingen bij het uitglijden te voorkomen. Op de leest werd dan het bovenleder van de schoen vastgepind. Dit bovenleder vormde de bovenschoen. Die bestond meestal uit drie stukken: de voorvoet of punt en de twee kwartieren of zijstukken, die aan de hiel aaneensloten. Hoe nauwgezet en preciezer de delen pasten, hoe minder de schoen later kans vertoonde vroegtijdig uit te rekken of te misvormen. De corduanier nagelde of pinde het geheel met de schoenzool op de leest. Doorheen bovenleder en binnenzool prikte hij met een harde priem, de els, gaatjes op een gelijke afstand, ongeveer één centimeter, van elkaar. Binnenzool, bovenleder en schoenzool werden met een pekdraad aan elkaar genaaid. Een pekdraad was een uit drie of meerdere draden, alnaargelang de dikte van het leder, samengestelde draad ¹²⁴. Om het aan elkaar naaien te vergemakkelijken werden aan beide uiteinden van de pekdraad enkele varkenshaartjes gebonden. De varkenshaartjes konden dan makkelijk door de gaatjes gestoken worden om zo de dikkere pekdraad er doorheen te trekken. Aan een schoen werd bovendien nooit gelijmd. Een schoen werd genageld. Vooral voor laarzen en in het bijzonder legerlaarzen, die nog meer belast werden, was dit aangewezen. Nagelen gebeurde niet alleen met nageltjes, maar tevens met houten tappen. De kurkdroge tappen werden dan in gaatjes gehamerd en bij het minste vocht zetten ze uit en zaten de zolen vast. De binnenzool en het bovenleder waren bij deze werkwijze steeds voordien aaneengenaaid, zoals bij het nagelen. Om het stappen met de eerder zware laarzen te versoepelen, werd onder de binnenzool eerst nog een buitenzool, ook in 'solleer', genaaid; pas daaraan werd de schoenzool getapt

---

¹²² We konden niet achterhalen waarom net deze houtsoorten meest gebruikt werden voor het vervaardigen van een afgeronde voetvorm of leest. We vermoeden dat de bewerkbaarheid de voornaamste beïnvloedende factor was.

¹²³ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 3.

¹²⁴ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 8. De schoenmakers rolden de pekdraad zelf alnaargelang het leder waarvoor hij moest dienen. Ze deden dit met een soort tol met een haakje aan draaitop.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

of genageld ¹²⁵. Hoewel de vorm en het modebeeld, zeker van de exclusievere schoenen, vele mooie zowel als interessante wijzigingen ondergingen, veranderde de basistechniek van het schoenmaken niet wezenlijk. Ons typebeeld van werkwijze kende voor de industrialisatie geen principiële veranderingen. En dan nog was het eerst het maken van leesten dat gemechaniseerd werd. Daarna volgden allerlei hulpmiddelen die machinaal de schoenmaker ter hulp werden gesteld, zoals voor het uitsnijden van het leder of voor het vervaardigen van leesten. Vandaar dat het aloude principe van schoenmaken als het aaneensluiten van vooraf afgemeten en op maat uitgesneden lederen lappen, nog tot vandaag in bepaalde noordwest-europese uithoeken of bij gespecialiseerde (bv. alleen voetbalschoenen, alleen orthopedische schoenen) of erg exclusieve zaken, kan gezien worden. Toch kenden die evoluties voor het vak van schoenmaker slechts hun beslag na W.O.II, want tussen de vorige eeuwwisseling en het begin van de jaren veertig vertoonde het schoeisel net een topkwaliteit ¹²⁶. Voor de corduanier betekende de industrialisatie vooral een arbeidsdeling en, over twee eeuwen gespreid, ook een degradatie van de inhoud van zijn opleiding. Vooral qua status en sociale positie werd de grens tussen hem en een gewone schoenlapper alsmaar vager ¹²⁷.

6.2. De schoenlappers of oude schoenmakers

In tegenstelling tot de nieuwe schoenmakers of corduaniers, die enkel nieuw leder mochten verwerken, heetten de schoenlappers 'oude schoenmakers' omdat ze uitsluitend oud, dus reeds gebruikt, leder mochten verwerken. Met dat oud leder mochten ze volgens hun privilege schoenen herstellen en nieuwe schoenen maken. Zij waren de enigen die oud leder mochten opkopen of verkopen ¹²⁸.

---

¹²⁵ BEERNAERT (K.), *o.c.*, pp. 7-10. Uit deze museumbrochure en herhaalde bezoeken aan het volksmuseum van Gent en dat van Brugge, creëerden we dit doorsnee beeld van het vak schoenmaken. Deze museumbrochure, hoewel informatief hoogstaand, net als de museumbezoeken lieten de indruk van een statisch beeld na. Of er enige evolutie van de late middeleeuwen t.o.v. de nieuwe tijd was, kon er nauwelijks uit opgemaakt worden. Zulke bespiegeling maakten wij ons wel vaker doorheen onze studie over de technieken van de lederneringen. Aangezien het bronnenmateriaal van deze neringen in alle talen zweeg over de preciese productieprocessen, bood slechts het bewaarde museummateriaal of de archeologische vondsten een uitweg.

¹²⁶ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 3.

¹²⁷ HOBSBAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, pp. 86-115.

¹²⁸ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen), vraag 3 (omtrent de privileges). MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 248. De Carolijnse Concessie stelt dit

J. DE ROO

Het maken van schoenen met oud leder kende dezelfde methoden als de aanmaak met nieuw leder, zoals voor de corduaniers is uiteengezet. Alleen het verven van zulke schoenen was meer aan het materiaal gebonden en werd wellicht alleen door de corduaniers beoefend ¹²⁹.

Terwijl noch in de techniek noch tijdens de latere evolutie, veel verschil valt op te maken tussen de nering van de corduaniers en die van de schoenlappers, valt de hiërarchie tussen beide toch op. Die vervaagde echter weer vanaf het laatste kwart van de achttiende eeuw ¹³⁰. Er was vanouds geen duidelijk onderscheid te maken tussen de beide neringen, behalve misschien dat het cliënteel van de schoenlappers wat minder gegoed zou kunnen geweest zijn dan dat van de corduaniers, af te leiden uit het materiaal waarmee beiden werkten. De scherpe opdeling zou er pas gekomen zijn toen de leerlooiers in de middeleeuwen zich als een aparte nering gingen profileren. Zij die nog alleen schoenen herstelden, werden al gauw beschouwd als leden van een inferieure groep ¹³¹. Hoewel hun wapen anders laat vermoeden. Het toont dwars over een zilveren leeuw met een gouden kroon op een veld van keel, een balk van sinopel ¹³². Het verhaal gaat dat bij de slag van 1302 op de Groeningenkouter te Kortrijk vijftienhonderd schoenlappers oprukten en tientallen tegenstanders uit de weg ruimden waardoor de graaf kon ontzet worden ¹³³. Hun enige wapens waren stokken uit doornheggen, vanwaar de onregelmatige vorm van de dwarsbalk in het wapenschild afkomstig is. Niettemin was die scheiding in de nieuwe tijd nog

---

ook in artikel 69 waar de oude schoenmakers met de corduaniers en de huidevetters samengevoegd werden.

¹²⁹ We nemen aan dat nieuw leder zich makkelijker liet verven dan oud leder dat eventueel reeds gevervd kon zijn. BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 5; vermeldt tevens het soms kleuren of verven van schoenleder als één van de bezigheden van een corduanier.

¹³⁰ Zelfs bij gerenomeerde auteurs als HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, p. 109; valt op hoe tussen schoenlappers en corduaniers geen verschil wordt gemaakt. We kunnen dit inschatten als een veronachtzaming maar veeleer lijkt het ons een tekenend voorbeeld te zijn hoe de scheiding tussen schoenmakers en schoenlappers vervaagde naarmate de industrialisatie haar intrede deed.

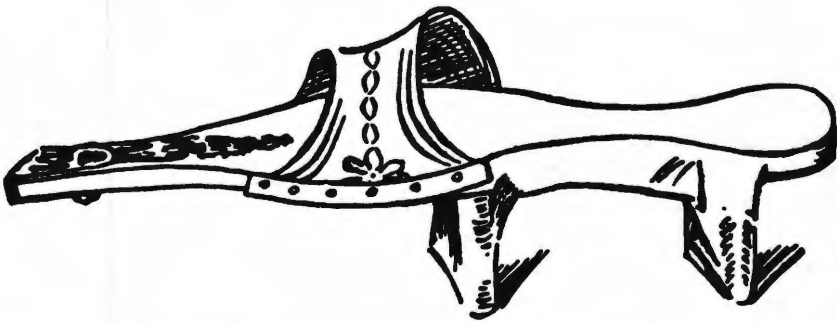
¹³¹ HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, pp. 101-105. Hoewel ze hun stelling eerder vaag formuleren, kan er toch voor gepleit worden daar er in een document van 03/12/1710: S.A.G., 168-bis / 19 - 5'; weergegeven wordt hoe de nieuwe schoenmakers blijkbaar vragende partij waren om (terug) schoenen te mogen lappen.

¹³² We herhalen nog even dat keel de heraldieke kleur voor rood is en voegen er aan toe dat sinopel die voor groen is.

¹³³ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 247. Hoewel de exactheid van dergelijke gegevens over de Guldensporenslag sterk betwijfeld kunnen worden, is de essentie ervan rond het verkrijgen van die balk in het wapen wel interessant. Vooral daar de schoenlappers zelf dit heldenfeit vermelden: S.A.G., 168-bis / 15, doc. 1; waar ze een heel relaas over de feiten geven.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

erg reëel. In de eerste plaats hadden de schoenlappers het er zelf moeilijk mee. Een medio zeventiende-eeuws voorgebod beschrijft tekenend hoe de eerdere voorgeboden dienaangaande reeds een eeuw lang genegeerd werden¹³⁴. Het was hen in de loop van de zestiende eeuw immers verboden nog langs de straten te lopen en "schoelap" te roepen om van de bewoners aan huis oude schoenen of oud leder op te kopen¹³⁵. Aangezien ze dat al zolang negeerden, moet de nood om met oud leder te gaan rondleuren groot geweest zijn. Toch wees de reglementering, van net voor de Carolijnse Concessie, uit dat het op straat rondroepen voor oude schoenen een voorrecht van de nering was¹³⁶. De reglementering verplichtte hen op vastgestelde plaatsen de te vermaken schoenen of het op te kopen oud leder in te wachten. Vreemd daarbij is dat het voorgebod vooropstelde dat het herstellen met nieuw leder diende te gebeuren, tenzij de eigenaar van de schoenen zelf oud leder ter beschikking stelde¹³⁷.

afb.8 'een patijn of triplump uit de 15e eeuw'

¹³⁴ SAG, 168-bis / 7, doc. 3. Voorgebod van 30/05/1639 dat een boete stelde van 3 £ parisis en een verbeurdverklaring van het opgekochte materiaal.

¹³⁵ SAG, 168-bis / 7, doc. 1. Vanaf 30/05/1539 was het de oude schoenmakers verboden nog langs de straten te lopen en "schoelap" te roepen.

¹³⁶ SAG, 168-bis / 3, doc. 2. Uit de notariële copie van 11/07/1748 van het document van 03/08/1539, stond dit recht reeds als tweede punt weergegeven. Trouwens het punt erna stelde nog eens zeer duidelijk het alleenrecht vast om op te kopen, te herstellen en te verkopen.

¹³⁷ SAG, 168-bis / 6, doc. 3. Dit wordt nog eens bevestigd door dit register met uitspraken en voorgeboden aangaande deze nering. Bij punt twee opgemaakt in 1613 werd duidelijk gestipuleerd dat al het lapwerk met nieuw leder moest gebeuren. SAG, 168-bis / 7, doc. 3. Schoenen moesten inderdaad naar de plaatsen gebracht waar ze gelapt konden worden, i.c. de markt of het atelier van de schoenlapper, en dit lapwerk moest gebeuren met nieuw leder behalve voor de inwoners van Gent. Voor hen stond het vrij te kiezen. Het document dateert van 30/05/1639.

Hoe het ook zij, dit document bewijst dat de schoenlappers het niet onder de markt hadden om aan voldoende grondstoffen te raken om hun vak te bedrijven. Misschien is het in dat kader dat we de vreemde stipulatie moeten begrijpen dat voor herstelling nieuw leder moest worden gebruikt, tenzij het oud leder bij het te lappen schoeisel werd bijgeleverd.

Een aanverwante nering waren de patijnmakers. Zij maakten een typisch middeleeuws produkt zijnde de patijn of trijklomp. Vanaf de zestiende eeuw werden patijnen veel minder gedragen tot ze uiteindelijk geheel van het toneel verdwenen ¹³⁸.

Daarom werd het aan de patijnmakers in de loop van de zeventiende eeuw toegestaan te "manghelen". Zo konden ze, door op de markt en jaarmarkten ook oude schoenen voor herstelling aan te nemen, het hoofd boven water houden ¹³⁹.

6.3. De zadelmakers

Zadelmakers verwerkten in de grote, vrij logge, zadels van die tijd niet alleen leder maar een veelheid van materialen. Wanneer we zulke zadels van naderbij bekijken, valt dadelijk op dat hout en leder daarin de hoofdbestanddelen vormden. Duidelijk moet ook zijn dat de zadels van de middeleeuwen tot de dag van vandaag een hele evolutie, doormaakten waarbij vooral opvalt dat het hout verdween uit het concept en dat het geheel lichter en handelbaarder werd. Zeker tijdens het Ancien Régime waren zadels een complexe constructie van verschillende materialen. Het hout zat voornamelijk verwerkt in de zadelboom of het kaderwerk van het zadel ¹⁴⁰. In sommige regio's was het reeds toegestaan door de nering zadelbomen van leder te maken, op voorwaarde dat ze versterkt werden met ijzer ¹⁴¹. De zadelboom werd dan overtrokken met canvas of met getouwd of gelooid

---

¹³⁸ CANTER CREMERS - VAN DER DOES (E.), *o.c.*, p. 42.

¹³⁹ SAG, 168-bis / 7, doc. 8. Verordening van de hoogbaljuw met akkoord van de oude schoenmakers van 5 febr. 1629. Voordien was het patijnmakers reeds toegestaan thuis schoenen voor herstelling aan te nemen. SAG, 168-bis / 7, doc. 9. Copie van 09 jan. 1629 van een uitspraak waarbij enkele patijnmakers die op de jaarmarkt oude schoenen hadden verkocht deemoedig beloofden de 3 schellingen boete in zes aflossingen te betalen. Wat bewijst dat de leden van deze nering het niet onder de markt hadden. SAG, 168-bis / 7, doc. 10. Copie van 16 nov. 1623 van een voorstel van het bestuur van de oude schoenmakers om tegen betaling van een éénmalige som van 30 pond de patijnmakers toe te laten ook in oud leder te handelen en er schoenen mee te herstellen.

¹⁴⁰ SWANSON (H.), *Medieval ...*, pp. 62-63. Swanson was de enige auteur die wij konden opsporen die bij een geschiedkundige studie een valabele uitleg over het zadelmaken verwerkte.

¹⁴¹ SWANSON (H.), *Medieval ...*, p. 62. De auteur behandelt hier het voorbeeld van het laat middeleeuwse York.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

leder en soms, voor fijne en exclusieve zadels, met fluweel. In het hedendaagse concept van een zadel is de plaats van zadelboom ingenomen door de steeg en de kussens (langs en onder het zitvlak), de evolutie van het gebruik van paarden als gezelschaps- en ontspanningsdieren bewerkstelligde dit mede. Strijdrossen met ridderlijke lieden die uitgemonsterd in een waar pantser in al even zware zadels met houten ruggesteunen moesten vastgegespt worden, verdwenen, samen met het paard, na WO I al vrij snel uit de Westerse oorlogsvoering. De stijgbeugels en de teugels waren eveneens gedeeltelijk in leder. In de regio York was zelfs in de ordonnanties van de zadelmakers bepaald dat de stijgbeugels en de teugels in getouwd schapen- of kalfsleder moesten vervaardigd zijn. In deze Engelse regio ging het tijdens de middeleeuwen al zover dat een aantal zadelmakers componenten van dit complexe werkstuk lieten uitbesteden op stukwerkbasis ¹⁴². Te Gent was deze nering in de nieuwe tijd volkomen verworden tot een onderdeel van een andere nering ¹⁴³. Toch omschreven zij in de achttiende eeuw hun vrijheid nog steeds als de enige nering die zadels en alles wat daarbij kwam kijken, mochten maken en herstellen ¹⁴⁴. De zadelmakers vallen goed met de schoenmakers te vergelijken, ook zij vormden een combinatie van kleinhandel en manufactuur. Ze verkochten allerlei wat voor het paardenbedrijf dienstig kon zijn ¹⁴⁵. De mate waarin zadelmakers al of niet aan gareelmaken deden, viel voor Gent niet op te maken. Maar gezien de verwantschap tussen beide bedrijfstakken valt het niet uit te sluiten ¹⁴⁶. Bij het gareelmaken kwam uiteraard ook heel wat leder kijken, daar uit de lappen leder verschillende stroken, riemen en banden moesten gesneden worden om in het systeem van het gareel verwerkt te worden. Het uitzicht van een gareel werd daarbij, als zuiver utilitair instrument, bepaald door de plaats van het paard in het span ¹⁴⁷.

6.4. De riemmakers

De riemmakers waren veeleer verkopers dan lederbewerker. De technische vereisten van hun vak waren eerder beperkt. Hun ¹hoofdactiviteit

---

¹⁴² SWANSON (H.), *Medieval ...*, p. 63. Voor Gent konden we dergelijke vaststellingen uit het zeer schaarse archiefmateriaal niet opmaken.

¹⁴³ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen), vraag 2 (vraag naar wie de vrijheden verleende).

¹⁴⁴ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen), vraag 3 (omtrent de privileges).

¹⁴⁵ WOODWARD (D.M.), *The Chester ...*, p. 78.

¹⁴⁶ Dat soort accurate en noodzakelijke vragen valt door het bijna ontbreken van archiefmateriaal voor deze nering amper te beantwoorden.

¹⁴⁷ A DIDEROT ..., *o.c.*, tekst bij plaat 467-468.

J. DE ROO

speelde zich voornamelijk af op markten en jaarmarkten of in hun winkel ¹⁴⁸. De Brusselse riemmakers trof men zo tot op de jaarmarkten van Bergen-op-Zoom of op de markten van 's-Hertogenbosch aan; in dit handelsaspect zitten de verhoudingen met de andere neringen en in dit geval vooral met de meerseniers, vervat. Het is overigens opvallend hoe ze in hun ordonnanties het houden van een "toog" pogen te binden in regels en vaste dagen ¹⁴⁹. De naam zowel als het wapen van de riemmakers tonen overduidelijk wat de hoofdbezigheid van het vak riemmaken was. Maar de nering had welomschreven bepalingen over welk leder mocht gebruikt worden en hoe dat moest vastgesteld worden. Zo was in het riemmakersboek van 1477 vastgelegd dat de gesp van de riem van ijzer of van "lattoene", messing, moest zijn en voor elke riem apart moest vervaardigd worden. De verschillende soorten riemen werden op hun model en op hun stevigheid gecontroleerd ¹⁵⁰. De riemmaker maakte niet alleen riemen, hij werkte ze ook bij, versierde ze of herstelde ze ¹⁵¹.

Deze nering liet zelfs enige arbeidsdeling toe. Vrije leden van de nering was het toegestaan het leder voor hun riemen buiten Gent op de juiste breedte te laten snijden, mits het betalen van de nodige invoerrechten en zonder er nog zelf aan te versnijden. Daarna werden ze in het eigen atelier tot riem verwerkt ¹⁵².

Wat niet was toegestaan, maar blijkbaar ook af en toe een activiteit van de riemmakers was, was het touwen van leder voor eigen gebruik. Ze voerden buiten de stad gevet leder aan en touwden het zelf tot de gewenste kwaliteit ¹⁵³. Zoals we eerder aantoonde, was voor het touwen van leder

---

¹⁴⁸ VAN DER HALLEN (E.), *o.c.*, p.93.

¹⁴⁹ SAG, 161 / 1, doc. 1. Regels 13 en 14 van de ordonnantie uit het riemmakersboek van 1477 regelde de verkoop op halfvasten en op de kermis van St.-Pieters. Dit liet hen toe één "toog" of kraampje per neringdoender te houden per vastgestelde dag. Tijdens de kermis van St.-Pieters mocht zo vier dagen lang een kraampje gehouden worden. Regel 31 bepaalde dan dat niet buiten het vooraf bepaalde lot mocht verkocht worden. Het lot was de toegewezen plaats op de markt.

¹⁵⁰ SAG, 161 / 1, doc. 1, punt 34.

¹⁵¹ SAG, 161 / 2, doc. 1, punt 16. Dit punt van de copie van 1500 van het riemmakersboek regelde de verkoop of herstelling van riemen van buiten de stad; daaruit leidden we af dat ze ook riemen herstelden en bewerkten.

¹⁵² SAG, 161 / 5 - 9, doc. 1, punt 15. Uit de volgorde van de verzameling documenten leidden we af dat dit document stamt van na 1540 en voor 1605.

¹⁵³ SAG, 192 / 2, doc. 17. In een geschil van 1417 tussen de huidevetters en de riemmakers konden we lezen dat de riemmakers als argument aanvoerden dat ze wel genoodzaakt waren zo te handelen gezien de huidevetters de markt te Gent niet voldoende voorzagen van leder. De deken van de riemmakers vroeg dan, aangezien het om een duidelijke overtreding van zijn leden ging, het reeds ingevoerde leder toch te mogen touwen en verwerken daar het ook al gekeurd was; wat uiteraard niet werd toegestaan ...

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

geen uitgebreide apparatuur nodig en moeten bijgevolg de riemmakers die dagelijks met leder omgingen, in staat zijn geweest tot deze activiteit.

Net zoals de zadelmakers werkten ook de riemmakers met een variëteit van materialen ¹⁵⁴. Riemen allerhande waren bovendien een soort produkten die veel geconsumeerd werden. Daar lag meteen hun vakbekwaamheid in verscholen; bewerkte riemen, tot zelfs met edelstenen toe, konden echte kunststukjes vormen.

Besluit

We konden vaststellen hoe de ledersektor in twee grote groepen uiteenviel: zij die van rauwe huiden leder bereidden en zij die dat leder in allerlei produkten verwerkten.

Diegenen die echter leder bereidden, lieten zich niet in met het vervaardigen van produkten tegen de regels van de nering in. Dat terwijl zij die leder in produkten verwerkten wel, zij het eerder uitzonderlijk en tegen de privileges en regels in, zelf leder looiden of touwden. Deze strikte regels kwamen hoofdzakelijk in de loop van de middeleeuwen tot stand hoewel vele slechts gedurende de nieuwe tijd genotuleerd werden. Ze lieten ons toe deels te achterhalen hoe geproduceerd werd en hoe de nering verwachtte dat haar leden zouden produceren.

De techniek van het lederbereiden gaf te kennen dat de neringen die leder bereidden groter waren, daar ze niet alleen meer mensen tewerkstelden in hun productieëenheid, maar tevens meer apparaten of 'productiecontext' vroegen. Zij leverden halfafgewerkte produkten, die dan vooral door diegenen die leder tot allerlei produkten verwerkten, werden opgekocht. Zo een onderverdeling, gebonden aan de technische aspecten van een onderdeel van de productie, en daarrond verenigd in een nering met de uitdrukkelijke bedoeling die situatie te bestendigen, dat is kenmerkend.

Typisch aan de verwerkers van leder was dat het om veel kleinschaliger producenten ging daar hun vaardigheid kleine produkten betrof. 'Klein' omdat het letterlijk kleine produkten waren, die weinig ruimte vroegen om geproduceerd te worden, zoals schoenen, of 'klein' omdat het produkten betrof die geen grote rotatie kenden bij de consumenten, zoals zadels. Zij leverden hiermee afgewerkte produkten. Daardoor waren zij in feite best vergelijkbaar met winkeliers, die hun eigen verkoopsprodukten maakten. Toch mag hieruit niet dadelijk begrepen worden dat de bereiders van leder vakkundiger moesten zijn om hun produkten te vervaardigen dan de

---

¹⁵⁴ SWANSON (H.), o.c., pp. 63-64. De verhouding met de andere neringen werd bij deze nering veruit door het veelvuldig contact met de meerseniers. Dit vanwege het gebruik van een verscheidenheid aan materialen (riemen werden vaak versierd) en door de nadruk op de verkoop.

J. DE ROO

bewerkers ervan; denken we maar aan de hoeveelheid mesjes, stekers, tangetjes e.d. uit het atelier van een corduanier.

Het bestuderen van technische gegevens laat ons toe inzicht te krijgen in de activiteiten, die deze handwerklieden dagelijks oprachten om hun brood te verdienen. In de nieuwe tijd waren de lederneringen te Gent op die manier duidelijk kleinburgers, reeds eeuwen voordien georganiseerd per vakgebied in een nering. De leden waren aanvankelijk zij die dat specifieke vak leerden bij een ander lid van de nering, een meester, en slechts na volleerd te zijn dat vak commercieel mochten uitoefenen. Daarom was dat technische aspect voor die nering zo belangrijk. Ze onderscheidde zich daarmee principieel van de andere verenigingen onder andere wanneer ze haar belangen verdedigde.